

В.Л. КРАПІХФЕЛЬД

Тарас Шевченко Співак України

(Критично-біографічний нарис)

(Переклад ОМЕЛЯНА РЕВЮКА)

ЦІНА 20 ЦЕНТІВ

1919.

3 Друкарні "Народної Волі", 524 Olive St., Scranton, Pa.

ВЛ. КРАПІХФЕЛЬД

Тарас Шевченко Співак України

(Критично-біографічний нарис)

(Переклад ОМЕЛЯНА РЕВЮКА)

ЦІНА 20 ЦЕНТІВ

1919.

3 Друкарні "Народної Волі", 524 Olive St., Scranton, Pa.

Життя та твори Тараса Шевченка — це історія українського народу.

“Шевченко, яко поет, — каже Костомарів — це був самий народ, продовжуючий свою поетичну діяльність. Пісня Шевченка була сама собою народна пісня, лише нова — така пісня, яку мігби заспівати тепер цілий народ, яка мусіла вилити ся з народної сучасної історії. З той сторони Шевченко був виборцем народу в прямім значіню слова... Шевченко сказав то, що кожда народна одиниця сказалаби, якби її народна істота могла піднести ся до спосібности висказати те, що хоронить ся на дні її душі... Шевченко говорить так, як народ ще й не говорив, але він вже готов був заговорити і лише вичікував, щоби серед нього найшов ся творець, котрий запанував би його лзком і його тоном; і вслід за таким творцем в такий самий спосіб заговорить і весь народ і скаже одноголосно: се ми... Поезія Шевченка являєть ся безпосереднім продовженням народної поезії.”

Яко поетичний товмач історії многострадального народу, вцеловлюючий його душу, з усіми її добримн сторонами та недотачами, Шевченко діткнув ся в своїй поезії всіх сторін життя України. І в той самий спосіб як історія України тісно сплела ся з історією українського козацтва, так і у Шевченка козацтва зовсім не можна відділити від других елементів його поезії. Під розвішним небом України в творах Шевченка живе, співає і мучить ся поневолений козак, котрого положене тим тяжше, що всі передачі про вільне козацтво не можуть мряти ся в ярмом кріпацтва. Независимий та гордий український козак поставив собі на Хортиці або на Томаківськнм остро-

ві тверде забороло проти замахів на свою свободу і довгі часи уважав себе вповні рівноправним членом той сімї, до котрої принадлежали й Московщина і Польща. Але посторонна сила зломилн силу козака і поступено перемінилн його, вільну людину, в панцизнийного безправного раба. Польські пани вчунї з козацькою таки старшиною, захопили Україну в руки і запанували її. Колишній козак, а тепер панцизнийний кріпак, міг протестувати проти того насильства у формі Гайдамаччини, котра в 1768. році закинула і під іменем Колївщини кровю залила Україну та Польщу.

Двіста тисяч людських жертв потягнула за собою Колївщина і заспокоївши ся, перелила ся кровавою філеєю на лівий беріг Дніпра, де, під видом пугачівщини, потрясла всею широкою Росією. Тому й не дивлячи, що той послїдний вибух народного протесту проти кріпацтва і шляхотських привілеїв вплинув на фантазію Українців і зробив ся темою для многочисленних народних оповідань та пісень. Але з такою повнотою, з таким артистичним блиском, з яким потрапив віддати передане про сю епоху Шевченко, нікому ані перед ним, ані по нїм говорити не судило ся і “Гайдамаки” його слушно можуть бути поставлені в осередку всеї його поетичної діяльності, з котрої як срібні яркі промінї відходять: з одної сторони твори, характеризуючі події до Колївщини, з другої — сучасне поетови положене українського народу.

Подрібнїше про твори Шевченка буде говорено далі, а тепер розкажемо про поетове життя, котрого історія — як він сам се замїтив — становить частину історії його рідного краю.

Житє поета

I.

(Діточі літа Т. Шевченка.—Валів природа, опрунення і родина.—Служба "козачком". — Науна малярства. — Переїзда до Петрограду. — Стріча з артистом Сошенком.—Нові знаомства.—Пробуджене поетичного талану.—Свобода.)

Тарас Григорієвич Шевченко родив ся 25. лютого в 1814 р. в селі Моринцях, звенигородського повіта, кийвської губернії, звідки вся сім'я його скоро переселила ся в сусіднє село Кирилівку, канівського повіта. Хвилююча, покрита густими віковими лісами місцевість, красою свого положеня та рівномірно загідним відсонєм становила в ті часи один з найбільше ярмених закутків південної Росії. Здавало ся, сама природа приготувала людий до артистичної творчости і мало котре сілице не мало тут в той час свого маляра-живописця, з любовю посвячуючого свої вільні хвилі передовсім малюваню ікон. Декому з тих майстрів-самоуків удавало ся пробити собі й ширшу дорогу, і одному з них, артистом Сошенком судило ся наконець в Петрограді віддати своему геніяльному землякови величезну прислугу, котра ринила потім про все дальше житє поета. Але як не розкішна була природа в рідному краю Шевченка, людем жило ся там від сього не лекше. Протинно, ще в часи татарських нападів ся околиця не раз пропадала від жорстоких погромів, а під ярмом польського панованя вона стала ареною кровавих рахунків гайдамаків з панами. Се були осібні вибухи народного невдоволення, вибухи, котрі однак зовсім не могли перешкодити повному закріпощеню населеня, і в кайдавах кріпацтва, але вже на російських умовах, ми й стрічаємо родину Шевченка, в хвилю уродин Тараса.

Родичі Шевченка, яко селяне-

кріпаки, належали до дідича Енгельгарда. Очевидно, що на дитині сей став родичів не відбивав ся, бо дитиною дідич не цікавив ся, і Тарас до дідичівського дому ніяких відносин не мав. Але посередній вплив темного і грубого закріпощеного середовища від самого найіскрипнішого віку з усіх сторін його окурузав та давив. Ще за житя матери хлопчиний жило ся певно не зле, бодай Шевченко про сей період свого дитинства згадував пізнійше з любовю. Але мати його жила не довго і на десятих році покинула його сиротою під опікою батька, разом з двома другими малолітними братами і трьома сестрами. Щоби справити ся з господарством і з тою великою родиною, батько Тараса, Григорій Шевченко, скоро знов оженив ся і прийняв до дому вдову, котра мала від першого мужа трое дітей, також малолітків. Мачуха, певно, не заступила маленьким Шевченкам "доброї веньки". Будучи женщиною суворою і сварливою, вона принесла в нову сімю чисте некло. "Не було ніколи години — розказує сам Шевченко—без сляз та бійки межі нами дїтьми; не було години без сварок і лайки межі вітцем та мачухою. Мачуха особливо ненавиділа мене, певно за те, що часто був її слабосилого Степана". Тараса били і як аровинив ся і без вини, були безпощадно, присім особливо жорстоким катом у споминах рідні виходить дядько поета—Павло. Раз, приміром, Степан поповнив злодійство, але мачуха побила Тараса. Предчуваючи біду маленький Тарас утік і сховав ся десь в зануценім городі, де й пересидів рядом чотири доби. Коли-ж його все так пайшов сам Степан і притягнув домів, то з Тарасом почали жорстоке слідство, причім Павло катував різками в нічім невинуватого хлопцяну через цілі три дні.

Се жорстоке окружене молодечого життя поета на праці не зломало його характеру. Отвертий, цікавий, непосидючий, повний молодого дітчого запалу, він вже тоді робив на окружене вражіння пробуджуючої ся великої сили, котрої дальший напрям був однак нікому невідомий. Незвичайно цікаві в тім згляді пророчі слова, сказані батьком поета на смертній постелі, коли Тарасови було коло одинадцять літ. Розділюючи межі дитвій свій скуний дорожок, умираючий хлібороб сказав: "Синови Тарасови з того господарства нічого не треба,—він не буде аби-яким чоловіком: з нього буде або щось дуже добре, або велике лихощо, для нього мій спадщина або нічого не значить-ме, або нічого не pomoже."

Характеризуючи сімю Тараса Григорівича, не можна замовчати ще про одну велику постать, близькість з котрою положила нестерпне пиятло на настрої та думки поета. Ми говоримо про рідного діда поета, столітнього старця, котрий брав живу участь в кровавих походах Гайдамаччини і котрий змів образиво та яро розказувати так про самі часи, як і про її видних діячів.

Стояли очі як зорі сіяли,
А слово за словом слізьми, лізьми:
Як Ляли понали, як Сніла горіла...
Суєди од страху, од жалю німіли,
І міні малому, не раз довелось
За титари плакати,—і ніхто не бачив,
Що мала дитина у вухочку плаче.

І з теплою вдячністю згадує Шевченко нарешті столітнього дідуся, що потрапив заховати в столітній голові козацьку славу і дозволив поетови передати ту славу плукам.

Грамотний та начитаний в св. Письмі батько Шевченка хотів навчити грамоти й свого сина і в тій цілі віддав його на науку до міщанина Губського. Навчаню в ті

часи з копечности товаришили по-бої, і тому маленький Тарас, котрий в дійсности скоро навчив ся писати й читати, протягом короткого часу самовільно покидає одного вчителя за другим, як лише починало неставати йому терпіння зносити жорстокі та несправедливі побої. В часі межі переходом від одного учителя до другого, а потім і по укінченю "науки", Тараса пробують наложити до праці. Його заставляють пасти худобу, приучують рільництва, але ані одно, ані друге не займає будучого співака України. В ньому запалює ся пристрасть до малярства, і він не успокоїв ся доти, аж, перейшовши кількох малярів, найшов агідливого чоловіка, готового прийняти на науку шістнадцять-літнього хлопчину. Мрія Тараса була вже близька здійснена, але тут трапило ся нещасте. Тараса несподівано покликали до жукні до Енгельгарда і звідти вже через якийсь час він понав в львівську службу яко "козачок".

"Заведене комнатних козачків" ширше Шевченко—"треба приписати цивілізаторам задиiproвої України: Полякам; помістички других народів перенимали у них козачків, яко вдумку, понад сумнів розуму. В краю, колісь козацьким, зробити козака услужним зі самого дитинства, се тільки саме, що в Лял, ляндії покорити волі чоловіка бистроногого оленя."

І ось потомок вільних козаків, внук старого Гайдамали—в ролі козачка стоїть в панській переднюкою. Обовязки його нескладні: стояти нерухомо і мовчки аж наї не скаже подати люльку, що тут і лежить коло нього, або налити йому перед носом стакан води. Але живий та відданий мріям про малярство хлопчина не годив ся з тою ролею. Нарушуючи панський приказ, він зотягав собі по-тихоньку

гайдамацькі пісні і відрисовував олівцем тисячі на стінах картини. І за пісні і за образи діставало ся йому не мало: раз за відрисоване образу Шевченка до крови збили у стаїні. Але непереможна пристрасть до малярства від всіх тих переслідувань не ослабнула і побідником копець-кінців вийшов таки не пал, а козачок. Енгельгард переконавши ся видимо, що з Тараса мимо побоїв козачок як слід не вийде, віддав його, під час одної зі своїх подорожей до Варшави, до звісного в той час портретиста Лямпі. Звідси два роки пізніше, коли Енгельгард переніс ся до Петрограду, перенесено в столицю і Шевченка і відано тут на науку малярства до майстра Шпряєва. Однак лекції майстра не вдовольняли Шевченка і він в місячні ночі крадьком бігав в город літньої палати відрисовувати статуї.

Тут, під час одного з таких артистичних засідань, Шевченко случайно стрів ся зі своїм земляком, артистом Сошенком. Побачивши в таку незвичайну пору обідранця, та до того ще й Українця зі зовнішнього виду, рисуючого щось-там на папері перед різьбою, Сошенко підійшов до хлопця, розговорив ся з ним і сподобав собі його. Він запросив Шевченка до себе, став розвивати його, давати йому книжки і нарешті познакомив його з впливними в той час письменниками та артистами. В такий спосіб зі Шевченком познайомили ся і переняли ся його долею письменники Гребінка та Жуковський і артисти Григорович, Венеціанов та Брюлов. Але в той саме час, коли перед Шевченком розвивав ся новий світ духовних інтересів, розгоргала ся картина нових людських відносин і настрій його все більше й більше ставав сумний через те, що в ньому заострювала ся свідомість всего

безправного положення раба. До академії красних штук, куди його тягнуло покликане, вступити він не міг, тому що в ті часи кріпаків туди не приймали. Читане книжок, до котрих він хапав ся жадно в цілі самообразованя, лише помагало розуміє ся, йому зрозуміти все страшне положення, в яким він находив ся. А тут ще й случила ся пригода, котра ледво не скінчила ся для Шевченка трагічно, як би не вмішав ся його приятеля Сошенка. Законтракований на службу Шпряєву, Шевченко рідко коли показував ся в домі дідича. Але, буваючи там і стрічаючи ся з дворовими людьми, він заговорював з ними про їх спільне неправд. Ті розмови дійшли до відома наставника і він видав приказ вибити в стаїні того непрошеного проповідника чоловічих прав. Шевченка спіймали і повели вже на розправу і лише вставлене Сошенка перед молодією женою наставника, котрої портрет він тоді рисував, спасло поета від понижуючої кари. Все те мусіло звернути увагу і нових знайомих Шевченка. Вони рішили освободити його і, покладаючи надії на великодушність Енгельгарда, почали з ним переговори. Але дідич не хотів винустити з рук кріпака, котрого талан віщував йому в будучности великі матеріальні користи. Про визволеня Шевченка він навіть не хотів говорити і рішучо зазначив ціну за викуп—2500 рублів. Добути таку величезну суму Шевченкови видало ся неймовірним і він гірко плакав довідавшись про відповідь поміщика. Але можливість скоро стала імовірною: Брюлов постановив намалювати портрет Жуковського, пустити його на розігражку і за зібрані гроші купити волю нещасному поетови.

Скований ланцюхами рабства, Шевченко весь час, мимо пайтяж-

них умов, старався поширити свій умовий світогляд і збагатити свій ум відомостями; свою пристрасть до артистичної творчості він задовляв тим, що учився малювати. Але все те було лише підготованем до творчості. А його творчий талант все ще спав, акований оковами, і аж тепер, на досвіті визволення, він знов проснув ся; Шевченко вперше появляється перед нами в новій ролі поета України. Його перший поетичний твір "Причинна" був написаний ним в предуготу свободи часною весною 1838 року, а 22. цвітня того самого року, після того, як розіграно на лотерії портрет Жуковського, довершило ся кудино свободою чоловіки. В той час Шевченкови було вже 24 роки.

II.

(Рівносторо на діяльність Шевченка після визволення.—Туга за Україною.—Подорож до рідного краю.—Перші вранки.—"Мочиморди", кріпани та кінська молодіж.—Безуспішне жениханє.—Кирило-Методіївське Брацтво.—Арошт.)

Від того памятного дня, 22. цвітня, Шевченко почав ходити на науку до академії штук і скоро став одним з найбільше улюблених учеників К. П. Брюлова. До роботи він брав ся очевидно з великою нильністю, так що вже по році йому присуджено срібну медалю за рисунок, а в рік потім і другу медалю за першу спробу малювати олійними красками. Однак піддавати ся малюванню зовсім він не міг. Протино, діставши свободу, він почув в собі такий надмір сил, що можна лише дивувати ся тепер ріжносторонности, з якою він їх витрачує. Він пише вірші і вже в 1840 році появила ся на світ перша друкована збірка його творів під титулом "Кобзарь". Сю збірку прийняли з великим співчутям на Україні, але за те столичні критики, в тім числі і Бєлінський, прийняли її

холодно, ба навіть неприхильно, що, природно, дуже огірчило поета, хоч, на щастє, не причинило дальшої його роботи в тім напрямі. Ані занятє малюваннем, ані поетична творчість не перешкаждали поетови богато і вперто працювати над власним образованєм. Він дуже богато читав, передовсім з літератури та історії, звертаючи особливу увагу на історію свого рідного краю. Він нильно ходить на декотрі виклади професорів університету і медичної академії. Два рази в тиждень слушає викладів фізики в домі Свобідного Економічного Товариства, бере лекції французької мови і т. п. При тім всім поетови стає часу вести і так зване "світське житє", незнакоме йому передтїм, і тому тепер дуже йому цікаве. Зрештою, те "світське житє", за котре він діставав богато лекцій від свого, в новій малюванню відданого товариша Сошенка, обмежало ся лише на відвідинях Брюлова та декотрих його знайомих, на побідках, знов таки з Брюловим, на острови, на концерти і до театру і, наконець, на товариських забавах в ресторациях.

Матеріальні средства Шевченка були дуже обмежені: він діставав невеличку стипендію, діставав якийсь замовлення на малювальські роботи, от і все. Не зміючи до того обходити ся з грошми, він часто жив голодом, хоч бодрість його ніколи не покидала.

Одно, що робило тепер сумним його побут в Петрограді, се його туга за Україною, до котрої він все відчував ніжне сивільське привязанє. Стане він бувало перед картинами Брюлова, котрого він ставив яко артиста дуже високо, і задумав ся і мріє в серцю своїм про сїйного кобзаря та своїх кровавих Гайдамаків, "В гїни його прекрасно розкішної робітні, як в горячому димку стєпу над Дніпром, передо-

мною",—писав поет,—“красувала ся моя прекрасна, бідна Україна, з усею непорочною, меланхолійною красою своєю.... І я задумував ся, не міг відтягнути своїх душевних очей від тої рідної чаруючої величі!..” А коли, піддавши ся переконувальням великоруських критиків, писав твір великоруською мовою (“Слѣпая”), він знов вертав ся думкою до рідного краю і думав: “Який чорт і за який гріх спокусує мене сповідати ся перед “кацапами” їх черствим словом!..” І ось, в 1843. році, скінчивши академію з титулом вільного артиста, поет кидає “чортове болото”, як він називав Петроград, і вибирає ся на Україну, де він надіє ся відотхнути повинні груди, набрати матеріялів для задуманого ним видавництва “Живописняк Украина” і побачити своїх сестер і братів, котрі, на велике горе поетови, далі коротають свій вік в тяжкій ярмі кріпацтва.

Не відомо, коли властиво Шевченко вийшов з Петрограду, але літом того самого 1843-го року ми застаємо його в Яготині, у бувшого українського генерал-губернатора князя Рєшніна, куди поет вийшов, щоби, на просьбу свого приятеля Тарновського, нарисувати портрет князя. Тут Шевченко протягом короткого часу потрапив близько зійти ся та поприязнити ся з дочкою Рєшніна, княжною Варварою, котра стала “сестрою, вільною совістю поета” і котру Шевченко інакше не називав, як своїм “ангелом-хоронителем”. “Ангел-хоронитель” старав ся передовсім вестеречи його від близьких зносити з кружком дідичів, межн котрих Шевченко попав дуже скоро після свого виїзду з Яготина. Сей кружок, з котрим Шевченко познакомив ся в Москві о п'ятигорського повіта, носив назву—“общества

мочемордія” (“мочить морду”—п'яничати). Члени товариства, відповідно до своїх спеціальних заслуг, носили титули: “мочемордія, високомочемордія, п'янейшества і високоп'янейшества”. Піятики, котрим видавали ся “мочеморди”, відбубували ся з певною торжественно-блазеньською виставою і починали ся звичайно від вигрику баса, котрий гудів: “Рум! пунч! рум! пунч!”, за котрим підхоплювали тенори: “Полівно! полівно! Гліт-найні!”, а дишканти в той самий час кричали: “Вода, красна, сладка водка!” З отсею то блазеньською компанією судьба звела Шевченка в перші часи його побуту на Україні. І поет не лише не втік від “мочемордів”, але, як видно з докорів, з котрими нераз до нього звертала ся княжна Рєшніна, деякий час удержував з ними, а головню з “великим магістром” общества Закревським, приятельські зносини. Ми можемо однак з переконанєм сказати, що на великий случай “мочеморди” стигнули на себе увагу поета не своїм плитким супроводженєм часу, а деякими гарними сторонами, котрі їх відзначували серед їхокруження дідичівської верстви того часу. По перше, серед них були люди образовані і гуманні, вміючи розуміти й цінити Шевченка яко поета; зараз при першій такій стрічі з ним в Москві вони устроїли йому навіть гаряче приянє. Далше, “мочеморди” видимо відносили ся до своїх кріпаків багато людяніше, як навіть ті передові люди, котрих особливо рекомендувала поетови княжна Рєшніна, протиставляючи їх “мочемордам”. На той бік людських відносин Шевченко був незвичайно чуткий і знаємо кілька випадків непорозумінь його з дідичами, котрі позваляли собі при ньому на жорстоке обходженє з

кріпаками. Одного разу, приміром, відомий збірчак українських пісень Лукашевич (поручений поетови князю) серед лютої зими після свого кріпака піхотою за якоюсь маловажною справою до Шевченка, котрий жив від нього на 30 верств, жадаючи, щоби той конечно ще того таки дня вернув з відповідю. Шевченка страшно обурило таке нелюдяне відношенє до кріпака, і він зариз такі написав Лукашевичови листа, в котрім висловив своє негодованє і заявив, що зриває з ним зносини. "Благородний ліберал" відповів на те, що у нього є 300 душ таких саме туманів, як Шевченко. Шевченко плакав, розказуючи про сей случай князю Рєшнїйї.

Кріпацьке право було для Шевченка болючим і найбільше чутким місцем. Зіткнувши ся тепер знов око в око з тяжкими, потрясаючими картинами рабства, він глибоко страждав за свій рідний край і горячо протестував проти пануючого довкола населя. І чи міг він інакше відносити ся до кріпацтва, він котрий через 24 роки сам на собі переносив весь тягар кріпацьких оков і котрий тепер з страшній свідомості своєї особистої безвільності бачив дорогих собі людей—сестер і братів все ще в тих невідвільних оковах.

Не довго Шевченко тішив ся тим своїм приїздом на рідну Україну, але все таки він уснів побувати в місцевостях, котрі були дорогі серцю поета-патріота. Як всюди на Україні, так і тут він найшов дуже мало відрядного для себе. На Хортиці—місці перебування недавньої козацької свободолюбної громади—"хитрий Німець картопельку садив", а в Межигірю—головнім пункті запорожської святинї існувала фаясова фабрика. "Був я"—писав потому поет—"на

Україні, був у Межигорського Спасу і на Хортиці, всюди був і всюди плакав."

Побувши в 1844. році у Петрограді і полагодивши там деякі особисті свої справи, Шевченко на початку 1845. року знов вертає ся на Україну в надїї, що тепер потрафить зовсім поселити ся в рідному краю. По приїзді в Київ, він скоро був зачислений до київської ком'єсії для розглядення старшинних актів в характері "співоробітника-артиста". В тім помагав передовсім Куліш, котрий мав у Києві доволі великі звязки і котрий дуже хотїв забезпечити положенє українського поета в осередку південної культури, щоби в куні з ним стати на чолі молодежи, що поставила собі за ціль проновідувати серед дїдичів думку про визволенє народа з кріпацтва, а серед народа поширити просвіту. На поміщиків молодїж сподївала ся впливати при помочи науки й поезїї, а щодо просвіти народа, то для сеї ціли передовсім постановлено устроїти товариську касу для роздачі стипендії студентам університету. Стипендиєсти мали зобов'язати ся, що по укінченю університетської науки будуть служити шість літ яко сільські вчителі, для котрих пляновано вистарати ся винагородженє у поміщиків і у ескарбу, доповнюючи те винагородженє зі средств каси, колиб воно показало ся недостаточним. Для молодїжи, одушевленої такими намірами, Шевченко був людиною пожаданою; "немовби само небо"—каже Куліш—"післало його, і молодїж дивила ся на нього, як на небесне світло". В той час Шевченко був вже найбільше популярною людиною на Україні: друковані примірники його творів можна було стрїнути мало не в кождім домі, де находили ся грамотні люде; університетські

студенти всяких націй перепишували кождий новий твір поета та читали його зі запалом, багато вчили ся української мови спеціально на те лише, щоби читати й розуміти Шевченка. Самий Шевченко, котрий і в стихах і на словах і всім своїм поведенням все й всюди старів ся розкрити ціле страховище кріпацького стану, зі запалом прийняв предложене Куліша. В своїх безперервних подорожах по Україні, котрі він підприємляє, виконуючи припоручення комісії, він розказує про задачі полого товариства, при чім він видимо був щиро переконаний про можливість їх практичного здійснення. Однак не дійшли жадні відомости про те, чи підприємляло що-небудь те товариство в цілях здійснення своєї програми чи може воно занедало в самих початках. Щож-до поетичної та артистичної діяльності Шевченка, то до того часу видимо відносити ся повинні її розділ. Шевченко багато пише і на припоручення комісії багато рисує, подорожуючи по праву та лівобережній Україні для пізнання і відрисовання місцевих історичних пам'яток.

Він занятий працею, хоч його спроба впорядкувати своє особисте життя скінчила ся невдачею. В тім відношенні поетови взагалі не щастило. Маючи великий нахил до тихого родинного життя, котре він змальовував у своїх віршах такими ніжними почерками, Шевченко багато разів був залюблений, багато разів пробував женити ся, сподіюючи ся завести краще життя, але невдачі систематично переслідували його. Тим разом Шевченко залюбив ся в Теодозії, дочці кирилівського священника Кошиць, у котрого він жив кілька літ тому назад яко слуга. Отся-то обставина і розбила сватаня, мимо того, що Теодозія відповіла поетови повною взаємно-

стю і сама бажала вийти за нього. О. Григорій, помітивши взаємний нахил молодих, хотів не допустити до женячки яким-небудь не-образливим способом і в тій цілі пустив ся на хитрість. Він постановив покумити залюблених і ось, коли у одного кирилівського селянина народила ся дитина, запросив їх бути кумами. Однак Теодосія догадала ся, в чім справа і запросила на кума другого і з ним охрестила дитину не в батька, а в другого місцевого священника, але тим справи не поправила: Шевченкови всетаки батько її відмовив. Теодосія, котра горячо любила поета, заміж потім вже за нікого не пішла; вона терпіла багато і, доведена майже до умови хороби, померла в 1884. році.

Серед вічних мандрівок Шевченка з одного місця на друге, Київ далі був головним місцем його перебування. І там-то в цвітні 1846. року Шевченко познакомив ся тісно з професором історії на київським університеті Миколою Костомаровим. Очевидно, Костомарів і давніше був знакомий з поетичною творчістю поета, але тепер ознайомивши ся з послідніми, ще не напечатаними його творами, він побачив, що "муза Шевченка роздирала занавісу народного життя. І страшно, і солодко, і болючо і уповаючо було заглянути туди..." Кілька місяців передше Костомаров зорганізував тайне Кирило-Методіївське братство, котрого статут гомосив, що кождий славянський народ повинен мати самостійність, своє народне правління і забезпечувати повну рівноправність горожан. Начеркнено пляни загальної славянської федерації, при чім кожде плем'я мало заховати свою національність. Пропоновано, щоби всі частини федерації мали спільні основні закони, міри,

ваги і монету; начеркиено визволене селян і просвічуване народа. Звіден виходила потреба поширення федеративної ідеї, визволення селян і організації шкіл. Число членів товариства в той час доходило до сто. Відданий всею душею завданням того товариства, Костомарів в короткім часі після познакомлення зі Шевченком, постарався приднати його до того товариства, тим більше, що вся програма Кирило-Методіївського Братства висловлювала собою в дійсности мрії і настрої, дуже близькі поезії Шевченка. Вступивши в члени тої організації, Шевченко не брав на себе таким чином ніяких нових зобов'язань, котрих він не виповняв дивніше. Тому й в діяльності його тепер ми не находимо жадних змін: він по давньому їздить по Україні, відрисовує пам'ятники давнини, записує оповідання, передає і проче. Зацікавлене біжучою роботою особливо зміцнило ся в той час через те, що найближша будучність обіщувала Шевченкови сповнити його найгорячіші бажання: по перше, перед ним стояла можливість одержання посади професора риеунків на київськїм університеті зі солодкою надією, що наперед йому вдасть ся добити перетворення катедри на самостійну південно-руську академію красних мук; по друге, одна "цира Українка", горяча поклонниця поета, предложила йому, немовби-то "від невідомого", весь свій масток, щоб дати йому можливість пробути три роки в Італії для удосконалення себе в малюванні. В житті Шевченка наступив ясний соняшний день; поет був щасливий і веселий і висловлював свій настрій в піснях, в котрих чаруючим виконанням проявляла ся його артистична вдача, після слів сучасних людей, все вище і досконаліше. Але короткий

був ясний день. Над головою Шевченка нависла хмара, котра обломилася і розбила всю ренту його життя і погубила його поетичний талант, що був розцвів ся до повного блиску.

На членів Кирило-Методіївського Братства зроблено донос, і весною 1847. року декотрих членів, в тім числі й Шевченка арештовано і вивезено до Петрограду. Саїдетво тягнуло ся через два місяці і покрито лише те, що визнавали самі такі арештанты, котрі всіма силами уневищляли поета, заперечуючи його участь в товаристві. Однак хоч, як видно з укладного справоздання шефа жандармів, участі в товаристві Шевченкови навіть не ставлено у винув, мимо того з усіх арештованих його признано "одним з найважнійших проступників" і на нього наложено найтяжшу кару. Шеф жандармів закінчив допесня тим, що "Шевченко складав вірші українською мовою найбільше бунтівничого змісту. В них він раз висловлював плач над мнимим закріпощенем і нуждою України, то знов пригадував про славу гетьманського правління і давньої волі козацтва, то знов з неймовірною нахабною виливав клевети і жовч на особи царського дому. Шевченко добув собі славу знаменитого письменника, і тому його стихи подвійно шкідливі й небезпечні."

III.

(Примусова салдатчина.—В Оренбурзі.—В Орську.—Експедиція до Аральського моря.—"Мученик за віру".—Новопетровська кріпость.—Заяте різьбою.—"Весела подія".—Визволене.)

"З уваги на сильну будову тіла Шевченка", його засуджено бути простим салдатом в оренбурскїм осібнім корпусі, при чім йому заборонено писати і рисувати, а твори його вищодано з розпродажі.

Дев'ятого червня Шевченка доставлено в Оренбург і зачислено яко рядового до п'ятого батальйону, стоячого в орській кріпості.

В Оренбурзі Шевченко побував дуже не довго, але про переїзд його через місто все таки встигли довідати ся його земляки та поклонники поета. Вони передовсім постарались облекнути гірку долю поета, причім дістали обіцянку "зробити все, що можливо". Після чого один відвідав поета в казарми і намовив його зайти вечером у гості до Українців, котрі будуть щасливі бачити його межн собою. Поет відніс ся спершу до тої несподіваної стрічі дуже здержано, але кілька щирих слів співчути з боку його нових знайомих вистарчило, щоби місце адержливості і недовіря заняло тепле взаємне привязанє, котре заховало ся опісля на всегда.

Німа пустиня, котрою переходила дорога Шевченка до орської кріпості, видала ся йому розкритою могиллою, готовою похоронити його живцем. "Рідко"—нише Шевченко—"можна стрінити таку пусту околицю: рівно та рівно." Сама кріпость як не можна краще гармонізувала з оточуючою її околицею: всюди така сама одиоманійність, така сама рівнина, серед котрої виділювала ся лише церква, збудована на горі.

Оренбурські товариші Шевченка зі свого боку зробили все, що могли, щоби й в Орську облекнути йому істнованє, і дійсно жите його там винало виносливійше, як можна було сподівати ся. Офіцери обходили ся з ним розмірно добре, хоч безправне положенє поета яко салдата, стоячого під надзором, все таки й тут діяло ся відчувати не один раз. Вже зараз при першій своїй представленю командантові компанії, п'яному поручникови, Шевченко мусів вислухати погро-

зу, що його висічуть різками, як буде поводити ся зле. Салдатська наука поетови аовсім не йшла, і за протяг десяти літ своєї примусової служби він не потрафив навчити ся ані одной вирави карабіном. Машерованє також було йому недоступне; передовсім не вдавав ся йому "тихий учебний шаг", при котрім Шевченкова постать "з перевальцем" ніяк не могла вдержати рівноваги, стоячи на одній нозі. Тай взагалі хто бачив поета в ті часи, той каже, що незручна постать його виключала всяку думку про можливість воєнного випколеня.

"Не добути мені сеї премудрости хоч лягти й вмерти",—богато разів з розсудкою говорив по виравах пенцянний мученик.

Не вміючи робити слога, що насильно заставляли його робити, Шевченка однак ще мучила неможливість робити се, до чого тягнуло його високе покликанє. Він може ще зрозуміти, чому йому заборонили писати. "Писати заборонили"—нише він—"за складанє бутівничих віршів; а за що заборонили рисувати?..." Заборона писати не розтягала ся, і то не все зрештою, на приватну переписку Шевченка. Але, певно, що віякі заборони в світі не моглиби замкнути уст вдохновенному співакови. Він сам каже про ту заборону:

Хоч доведеть ся розширити ся,
А я таки мерзкять буду
Тихенько білі листи.

Шевченко потрафив писати і на заслано; потрафив і рисувати. Але все те робило ся тайком, крадьком, і нераз періоди більше або менше врозумілого відношеня старшини до нарушеня заборони мінjali ся зі заострєннми строгостями, причім тоді вже не дофали ся навіть перед вивертанєм карманів

Шевченка перед фронтом, щоби переглянути, чи нежа при ньому олішня, або чого-небудь написаного або нарисованого.

Тяжкі, непривичні умови касарняного життя тяжко відбивалися і на здоров'я Шевченка. Коротко після свого прибуття до Орєка Шевченко заслаб на ревматизм. Супроти цього йому зроблено "поблажку": дозволено перейти з касарні на вільне мешканє, до одного уральського козака. "Бридка, але все таки, після слів Шевченка, свободна кімната" дала йому сил боротися з хворобою. Він вже починав виздоровлюватися, але його знов перенесли до касарні, де до ревматизму зараз прилучаєся "люта цинга", котра примусила поета думати навіть про смерть. За причину поспішного перенесення Шевченка з вільного мешкання до касарні послужив алегоричний рисунок, котрий артист нарисовував в час своєї хвороби. Рисунок представляв українське село. На першій площі стояла убога хатина, огорожена високим плотом. Хмари закрили синє небо, але сонячне промінє виглядало зноза хмар і через діри в плоті освітчувало хатину. Обличчє до плота, а спинною до хати стояв міністер народної освіти і сірим салдатським плащем закривав сонячне світло, не даючи йому проникнути в хату.

Великою полєкшою в болючі дні поета була переписка його з приятелями. Правда, він гірко жалусся на богато з них, котрі не скоро згадали про нього. "Давнійше"—писав він одному зі своїх приятелів—"бувало як на собаку кинь, так понадеш на друга, а як прийшла біда, то Бог знає, де вони дійдуться? Чи не повмирали вони вже? А як би вони знали, що одно ласкаве слово для мене тепер більше як всяка радість!... Так щось недо-

гадливі вони!..." Постепенно однак приятелі Шевченка стали не лише потїняти його "ласкавими словами", але й пересилати книги, котрих потребу він дуже відчував, ба навіть краски... Тому зрозуміло, що великий страх огорнув поета на вістку про зближаючуся з весною 1848. року експедицію через степи до Аральського моря. Шевченко страх—як побоювався, що й його прилучать з тою експедицією і що він рік, а то може й три, не буде мати можливости зносити ся з близькими його серцю людьми.

Побойованя Шевченка здійснилися: його зачислено до експедиції, але зате на дуже легких для нього умовах. Начальник експедиції капітал-поручник Бутаков взяв Шевченка зі собою як артиста, потрібного йому для відрисованя берегів Аральського моря; він відіє ся до поета незвичайно гуманно і позволив йому йти особію від компанії, в цивільному одязі. Експедиція виїхала з Орєка 12-го мая і складала ся з двох компаній салдатів, двох сотень уральських козаків і товаришили її Кіргізи і великий обоз. Експедиція пішла до Раїмського укріплення, де часть експедиційного відділу перейшла на два судна для опису Аральського моря. Протягом трох місяців плавання Шевченко виключно займав ся підрисовуванєм берегів. Зимувати назначено їм в Кос-Аральським форті, а так як Бутаков вибрав ся на зиму до Оренбурга, то Шевченко остав ся зовсім одинокий. Касарняне окруженє, холод, заметілі, брак книг, а передовсім листів наводили на нього тугу.

Серед такого сумного окруженя на Кос-Арали лучила ся одна забавна подія, про котру Шевченко так розказує в своїм дневнику: "В 1848. році після тримісячного пла-

ваня по Аральському морю, ми вернули ся в гирло ріки Сир-Дарій, де мали провести зиму. Коло форта, на острові Кос-Арал, де гарнізон займали уральські козаки, ввійшли ми на беріг. Уралці, побачивши мене зі широкою, як лопата, бородою, зараз подумали собі, що я певно мученик за віру. Донесли про се зараз своєму командантові, а сей, не будучи дурним, закликав мене до себе, та бац передомною на коліна. "Благословіть, каже, батюшка! Ми, каже, вже все знаємо!" Я також не дурний, зміркував, в чому діло, і став його благословити як дійсний раскольник. Урадований осауд поцілював мене в руку і вечером зробив нам такий шир, який нам і не снив ся. Скоро після сього, вже зголивши бороду, я вибрав ся в Раїм; тут Уралці стрінули мене зі затаєним завалом, а начальник відділу предложив мені 25 рублів, від котрих я нерозумно відмовив ся і тою, на мою думку, безпримірною безкорисністю, наклонив побожну душу старика відговіти ся в табуї, на вої, тайно, і, як лише буде можливо, заприщати ся від такого безпримірного душпастиря, як я. Щоби не стягати собі клопотів, я чимскоріше покинув укріплене і вже стеріг ся, аби більше не запускати собі бороду."

Зі закінченням експедиції Бутаків взяв зі собою в Оренбург і Шевченка для виконання праці опису аральського моря. Шевченко замешкав в домі свого приятеля капітана Герена та вживав значної як на своє положення свободи. Тут він відновив переписку зі своїми давніми знайомими, поприятинив ся з новими, головні з Українцями та Поляками, котрі відносили ся до нього щиро та сердечно, читав, писав, рисував і добрий настрій духа знов вертав ся до нього.

Салдатом був він тут лише номінально, причім не обмежав ся навіть уніформом і серед приятелів пераз неоявляв ся в цивільнім одязі. Головний начальник Оренбурського краю не міг очевидно, не знати про се все, тим більше, що Шевченка прошено, аби намалював портрет його жінки. В такім положенні Шевченко прожив в Оренбурзі п'ять місяців, по чім на нього нагло впало нове нещасте. Пранорник Ісаєв, з особистої мети, зробив формальний донос до ген. Оберучева, що Шевченко пише, рисує та ходить в цивільнім одязі. Оберучев, побоюючи ся, щоби копію з доносу не вислано до Петрограду до шефа жандармів графа Орлова, з котрим у нього були натягнені відносини, привів донос і почав проти Шевченка острі міри. У Шевченка зроблено ревізію, а опісля арештовано та вислано етапом в Орск, де він просидів в казематах кілька місяців, поки тигнуло ся слідство. Хоч слідство не виявило, щоби Шевченко поповнив які проступки, то все таки генерал Оберучев приказав відставити поета в Новопетрівське укріплене (котре тепер переіменовано на Олександрівський форт) і завести там над ним найострійший надзір, не дозволяючи йому в жадний спосіб нарушувати заборону царя писати та рисувати.

І ось, дня 8. жовтня 1850 року, по дорозі на нове місце заслання, Шевченка доставлено в Уральск. Тут батальонний штаб причислив його до 4-ої компанії під надзір штабового капітана Потанова і виїхав до Гурьєва, звідки Шевченка лодкою переправлено через Каспійське море до Новопетровського форта.

Закінчене за Каспій, Богом забуте Новопетрівське укріплене в часи Шевченка представляло собою

невеличку укріплену точку з десятима гарматами, розкишену на глинистій, обривистій скалі, Мангіншляка, на три версти від Каспійського моря. Каміна церква, дім команданта, гавитваха та шпиталь, касарні, все те помальоване однаманітно жовтою краскою, — от і вся кріньсть, коло котрої, під горою, близько моря, тулило ся кілька вірменських крамниць та коршма. Західна часть кріньости виходила на море, а три другі були окружені безконечною пусткою Кіргізьського степу. Пісок та камінь — каже Шевченко — хочби трави, хочби деревця — нічого нема!... Дивин ся, та така туга тебе огорне, що просто удавись, а то й удавити ся нема чим! Літом — тріпична спека, зимою — морози, та постійні; від вчасної осені до пізної весни, холодні північно-східні вітри, пригноблючі первову спетему людин, — ось така була пова і незамкнута тюрма, в котрій Шевченкови приходило ся прожести сім томлячо-одноманітних, тяжких років.

Паселене Новопетрівського форту, котре по кілька місяців в рік не мало жадних зносин зі зовнішнім світом, було обняте спячкою, котру переривали лише муштра, горінка та газардові гри вкарти та лото. Жадних книжок на форті не було, жадних газет, крім "Русского Ивалида", не діставали. Найблисна старшина Шевченка, що складала ся з особи капітана Потапова, котрий просто таки знущав ся над відданням під свій строгий догляд поетом, і з особи поручника Обрядіна, котрий обкрадав солдатів, тим менше могла хоч якнебудь прикрасити те страшище окруженя. І Шевченко затих, завмер на форті. Він не писав віршів, не рисувал, не діставав писем і весь переминив у "флагму без жатя". Старі друзи поета також не при-

свляли йому вістий і Шевченко, не знаючи дійсної причини їх мовчанки, сильно сумував від того, що найблизші товариші його покинули.

А тимчасом навіть найбільше прихильно до нього настроєні люде замовкли зовсім не добровільно, але під загрозами весельного в ті часи графа Орлова. Давньому приятелю Шевченка, Лизогубови, граф загрозив неприслужни наслідками, а князю Рєшійній, у відповідь на її горячу просьбу "не додавати Шевченкови до кари ще вкрафінованої жорстокости, заброняючи йому рисувати", граф Орлов дав острый приказ не звертати на Шевченка уваги, "неприличної через його порочні та роспусні прикмети", і взагалі "на будуче менче вмшувати ся в справи Малоросії, бо в противнім разі княжна сама буде причиною непрямних наслідків."

Коли в адміністратійних сферах Оренбурзького краю наступили зміни і коли місце Оберучева заняв Перовський, а на Новопетровських укріпленю на місце Потапова установлено Косарева, положене Шевченка троха поправило ся. Він дістав можливість переписувати ся з товаришами, дістанати від них гроші та книжки і увільнив ся від чорних та тяжких робіт, до котрих його давніше вічно визначали. Колиж весною 1853. року на команданта форту назначено Ускова, то поет в його родині знайшов ще й добре та сердечне підпоменє. Поет троха ожив і до того часу відносить ся новий його запад, котрий проявив ся в новій творчій діяльності. Він займив ся різьбарством. З початку виринуло питанє, чи вільно йому займатися різьбарством, коли йому заборонено писати та малювати. Усков відповів на се питанє потверджуючо і Шевченко зробив в Новопетровську

вільна гарних робіт. В осени того самого року Шевченко пропонував Ускову завести в позбавленім ростиюності форті сад, котрий гарно приляз ся і до нині носить їмя поета. Вибране ним місце на сад вже передше було окрашене вербою, котрої походженє Шевченко описує в однім зі своїх листів, яко радієний епізод такими словами: “В осени 1850. року, коли мене переводили з орьської кріюности в новопетрівське укріпленє, в Гуреві я на вулиці підняв свіжу вербову палицю, привіз її в укріпленє і на гарнізонівім огороді зацхнув її в землю, та її забув про неї; весною вже огородинк пригадав мені, що моя палиця ростє. Вона дійсно пустила пучки: я взяв ся її піднявати, а вона ростє і тепер вона буде знати шість вершків грубости в діаметрі, молода та розкішна; правда, я на неї і води не мало вливав,—зате тепер, в свободний час і за дозволом фельдфебля, відпочивав я собі в її густій тині. Сего літа думаю її нарисувати, розуміє ся, тайно... Ось вам один дійсно відрадий епізод з мого монотонного життя.”

Там також, в саді поет поставив землянку на два артки над землею, немовби для команданта. Літом він проводив в ній свої вільні хвили і міг ніким не доглянений рисувати і писати, причім тут власне, не ризикаючи вживати мови України, він написав всі свої повісті великоруською мовою. Коли до вичислєних відрадных хвиль в життю Шевченка додати ще случайну його стрічу з приїхавшим для наукових розслїдів молодим Українцем Данилевським, котрий, як поет сам признав ся, прямо таки завернув йому голову своїми особиятними прикметами, та знакомством з уральським козаком, артистом-ділетантом і поетом Н. Ф.

Савічевим (котрий служив в команді уральських козаків, що стояла в Новопетровськім укріпленю), а через котрого Шевченко піддержував зв'язки з деякими зі своїх давних приятелїв, то ми перечислили вже все, що так або сяк піддержувало в нещаснім вигнанці бодрість і відривало його від сумної та гнилої атмосфери форту, наповненої інтригами, злуццями, картами та підльством.

Здоров'є Шевченка сильно підунало серед таких умов. Молодість його минула безповоротно,—і надії на визволенє падали одна за другою. Навіть два манїфести про загальну амністію (1855. та 1856. року) не дікнули ся поета і доперва по восьмимісячних енергічних заходах віцепрезидента академії наук графа Ф. Н. Толстого, його жєни і других осіб, в цвітні 1857. року вишов царський приказ про визволенє Шевченка. Але “бістро і горячо—пише він у записках — виконує ся приказ а рештувати; прохливо, повільно й холодно виповняє ся приказ — освободити”,— і доперва 2. сернид удало ся поетови вибратись з Новопетровська.

IV.

(“Непорозумінє” та задержанє в Нижнім Новгороді.—Приготованє до життя в столиці.—Приїзд до Петрограду.—Суспільні відносини та особисті справи.—Подорож на Україну.—Новє “непорозумінє”.—Спроби устроїти особистє житє.—Просвітна діяльність.—Хороба й смерть.—Похороні.)

Визвободжений в'язень виправив ся на пароході горі Волгою через Астрахань, наслаждаючи ся природою і ширим співчутєм зі сторони стрічаючих його по дорозі поклонників його талану. Все йшло гарно до Нижнього Новгорода, але тут Шевченкови несподївано заявлено, що на зарядженє властей він має

бути арештований і безпроводочно висланий до Оренбурга, де і "по-вишеї мати місце побуту перед остаточним увільненням його і виїздом до рідного краю"; приїзд до столиці був йому безумовно заборонений. Нема що й казати, що сей случай страшно схвилював поета. На щастя, нижньоновгородська адміністрація увійшла в його положення і під покришкою якоїсь там дотрої хороби дозволила йому жити в Нижнім Новгороді, в ожиданню виясненя сумного непорозуміння. Знов почали ся старани, в котрих особливо діяльну участь брала його нова заступниця графиня Толстої. А Шевченко, не терючи часу, старав ся тимчасом використати своїдний час з як найбільшою користю. В письмі до графині Толстої він говорить, що йому "доконче потреба було якогось посереднього приставовища межі Північною Пальмірою та кірзіяцькими степами,—бо інакше я бувби видав ся вам дійсним Кіргізом. Протягом 10 літ я нічого не читав. Ось ви і представте собі, яким темним простаком і виїшоньби в товаристві просвічених людей. Тепер книжок у мене багато; я читаю халчиво." Примусове задержаня в Новгороді огірчило поета більше всего тому, що тут в нього не було старих приятелів. Правда, що Нижньоновгородці відносили ся до славного поета-мученика як не можна краще, але все те було не те,—тут не було звязи з минулим, молодим та гарним минулим, від котрого поета ділили десять років тяжкого бідованя. Жажда бачити давніх приятелів була в нього така сильна, що короткотривалий приїзд до нього (в Нижнім Новгороді) М. Щенкіна він зазначив у своїому дневнику яко "празник празників і торжество торжеств."

Бути може, що тих кілька днів, проведених в приязни, пробудили в

Шевченку незаспокоєну потребу особистого житя, бо зараз по відїзді Щенкіна він залюбив ся. Сям разом предметом його унесєня була акторка Пушова; він освідчив ся їй, але не пайшов взаїмности. Тимчасом в Петрограді порішено вже питання про право його повороту в столицю; йому дозволено жити в Петрограді під надзором поліції і ходити до академії під проводом графа Ф. П. Толстого.

Очевидно, Шевченко не збрав ся довго. Побувши два тижні у Москві, побачивши ся з друзями та заїздивши ся там з кращими письменниками, котрі відносили ся до нього дуже сердечно, Шевченко дня 27. марта 1858. року приїхав до Петрограду. Тут йому, яко людині, стоячій під поліційним дозором, прийшлось передовсім представляти ся своїм "оікунам", причім давний його знакомий та земляк, управитель канцелярії оберполіцмайстра, рішучо порадив його згладити запущєну ним бороду, "щоби не зробити неприємного вражєня на оберполіцмайстра". Нарисувавши себе вперед з бородою, Шевченко мусїв опісля винувити ту "породу".

Короткими візитами до "головного свого надзирателя" і до шефа жандармів закінчили ся всі його офіційальні відносини. Сміт неофіційальних відноси Шевченка, від перших таки днів його побуту в Петрограді розширив ся до великих розмірів і поет зазначає в своїому дневнику поболованя, щоби не стати "медною фігурою" в столиці. Країці люде столиці на впередки слішили висловити поетови побажанє до його талану, співчутє для перенесених ним страждань, і кружок його знакомих розріє ся на стільки, що йому не ставало рішучо часу, ані не було в нього можливо

сти прийняти всі до нього звернені запитання на обіди та вечері.

Ті товариські відносини, складаючи ся мимо волі Шевченка з одної сторони, а з другої сторони розбите здоров'я і розстрясні нерви не могли, очевидно, підняти ту роботу, для котрої він властиво й приїхав до Петрограду. А перші поета були розстрясні в невеличкі ступені, і не раз його розстрій доходив до того, що він зовсім не володів собою. Я. Плонський розказує один випадок, дуже характеристичний для настрою, в якому тоді находив ся Шевченко: "Згадуючи про свій дитячий вік, про свою рідню, що ще далі находилась в кріпацтві, Шевченко скреготав зубами, плакав, нарешті, закричав та вдарив кулаком по столі так, що філіжанки з чаєм злетіли на землю і розбили ся на дрібні кусні. Я—додає Плонський—не міг в ту хвилину поїшати його, та й не хотів, бо я зновні поділив з ним ненависть до всякого рабства". Та мимо сего Шевченко збирав в собі всі сили і, поселивши ся в академії, пильно взяв ся до гравювання, рахуючи на те, що описав, по двох роках, верне ся на Україну і там займе ся видаванем для народа дешевих гравюр, котрим він приписував велику навчаючу цінність.

До рідної України все і всюди стремили всі помисли Шевченка, і тепер, підірваний стражданнями, він мріяв про тихий куток на березі Дніпра, де він мігби спокійно та мирно віддавати ся роботі коло просвіти рідного народа. На початку квітня 1859. року він предложив академії свої гравюровані праці і просив надати йому титул академіка, а в маю виїхав з Петрограду. В той самий час він пильно заходив ся коло нового виданя "Кобзаря", сподіючись за добути тим гроші купити хутір та викупити на волю родину.

Знакомі місцевости, рослішні картини південної природи глибоко хвилювали серце Шевченка: "Як гарно булоби жити поетови, якби йому бути лише поетом і не бути горожанином"—сказав раз Шевченко, очарований красою української ночі з міриадами зізд на чистім голубім небі. Але, очевидно, Шевченко менше всего міг уважати себе лише поетом, і в кілька днів після того, як він висказав сю фразу, він, в кружку своїх закріпощених кривих, переносить тяжкі муки, дивлячи ся на ту саму, що передше, неволю, бідноту і муки...

Не встиг наш поет оглянути ся на давних місцях, аж на нього знов впало нежданно нове нещастя: його арештовано і яко "богovidступника" вислано під конвоєм до Києва. Дійсна причина сього арешту до послідних часів була невизначена, але, як показує ся тепер, на Шевченка зроблено донос, немовби то він в спорі на богословські теми дозволив собі публично насміятися з релігії та богохулити. Повітова поліція, котрій вже давно припоручено "неослаблючий надзир над рядовим Шевченком", використала сей випадок, щоби заблизнитися перед начальством своєю чуйністю і не провіривши донос, арештувала поета. Київський генерал-губернатор, князь Васильчиков, зарядив проти "богovidступника" слідство, котре виявило повну безосновність обвинуваченя; тоді він наказав справу перервати і, випустивши знятого проступника, порадив йому чим-скорій вертати до Петрограду. "Там"—сказав князь Васильчиков—"люде більше розвинені і не чінають ся дрібниць, щоби вислужити ся на рахунок ближнього."

Шевченко пішов за радою і, побувши в Києві ще яких неділь дві, поїхав до Петрограду. Сюди однак

не прибув він на те, щоби поселити ся на стало в столиці. Ні, Україна, що неліцемерно привяла поета, по давньому тягнула його до себе, і в столиці він намірив передовсім поладити остаточно свої особисті справи і тоді знов вертати ся до рідного краю. Передовсім треба було йому добити ся дозволу на нове виданє "Кобзаря", на котрім ще від 1847. року лежала цензура заборона. Старання увінчали ся успіхом, і "Кобзар", хоч і сильно зівечений в цензурі, наконець, в січні 1860. року вийшов на світ і стрів ся зі запалом на стороні Українців. Не лише люде образовані—писав йому з Полтави Куліш—"а всяка душа писемна і щира" посить ся з Кобзарем як з дорогоцінністю; його учать ся на пам'ять, і мало що з "Кобзаря" і Богу не молять ся. Російська критика, через її найкрасших представителів, сим разом так же прихильно віднесла ся до співака України, вже ніяк не заперечуючи йому права говорити рідною мовою. З тої сторони справи поета немовби повели ся. Але "слава мені не помагась"—з огірченням говорив Шевченко, що далі тивив ся по нічлігах в чужому місті, де все таки межі прихильно до нього настроєними людьми він не найшов чоловіка, котрий "ліднерби його старі плечі." "Я з ума зійду на чужині на самоті"—писав він своїм у якому Вартоломесви Шевченкові, вперто настоюючи на нього як найскорше вибрати і купити для нього хутір, і то конечно такий, щоби "Діти про був біля порога". Але не дивлячи ся на постійні напоминая, не дивлячи ся на постійні уступки поета, пошукуваня з. підходячим під хутір клатиком землі йшли пильно, а справа натрапляла на різні несподівані перешкоди. Не менше невдачно йшло й сватанє поета; те-

пер він очевидно шукає собі не по други життя, а хочом лише доброї хазайки, котра згодилаб ся з ним ділити його самоту. Починає він своє сватанє від Харитини—кріпацької дівчини, котра служила найближкою в того самого Вартоломєя Шевченка. Згадавши про неї в Петрограді, він пише про неї лист Вартоломесви і просить посватати йому Харитину. Вартоломей відмовляє йому, радить йому посватати яку образовану паню. "Твої розважаня гарні"—відповідає йому на се поет: "але ти забудь, що я і душею і тілом син і рідний брат нашого нещасного народа. Та й що в моїй мужацькій хаті буде робити та "одукована" панночка? Сама тут погибне і мене життя позбавить... Мати всюди мати: як вона щира і розумна, то й дитин гарно виховає, а як вона і "одукована", але без розуму, без серця, то й діти виростуть, "як те ледащо в шинку". Вартоломей уступив, але і ся слажба успіху не мала.

Троха удачійше, хоч і не зовсім так, як сього хотів сам поет, вдали ся його старання коло визволеня з кріпацтва його рідних сестер і братів. Особисто він мусів признати своє безсилля щодо здійсненя тої горючої своєї мрії і тому він звернув ся до громадянства. В журналі "Народное Чтеніє" поміщує він, у виді писма до редакції, коротеньку автобіографічну замітку, котра закінчує ся ось такими словами: "І щож кунив я у судьби своїми зусиллями не погібнути?—Ледь чи не одно лише страшне зрозуміє своєї милушини. Воно страшне! Воно тим більше для мене страшне, що мої рідні братя і сестри, про котрих мені було тязко згадати в отсім писмі, досі ще кріпаки. Так, мої дорогі, вони кріпаки ще й досі!" Письмо се зробило свою службу: на положене рідні Шевченка звернено ува-

гу і "Общество для пособия нуждающимся литераторамъ" (Товариство для помочи потребуєчим письменникам) пішло на переговори з Флерковським, в якого власті находилися "душі" Шевченка, про визволення їх з кріпацтва. Наслідок тих переговорів був такий, що "душі" були визволені на кілька місяців перед проголошенням маніфесту з дня 19. лютого, але без земельного наділу, чого якраз найбільше і побоював ся поет.

Але всі ті особисті клопоти, огірчення і невдачі не могли відтягнути діяльної вдачі Шевченка від тих суспільних завдань, котрі він уважав найбільше суттєвою справою свого життя. Журба за просвіту рідного народу, журба, що довела його давніше до того, що він став членом тайного товариства, організованого Кулішом, а потім вступив в склад Кирило-Методіївського Братства, хвилює його і тепер з такою самою силою, як десять літ тому назад, перед засланням. Лише що тепер, на досвітку визволення селян, треба було спійняти ся і дати вихідному знід дідичівської опіки народови хоч щонебудь, що помоглоби йому укріпити ся в самостійнім життя, веденім власним розумом. На Україні, як і в центральній Росії, в той час молодіж з горячих запалом віддавала ся ширенню грамотности серед народа: у многих місцях отворяно школи і недільні курси. Але в ріднім краю Шевченка вся та культурна робота була сильно перешкоджена браком шкільних підручників і навіть букварів, приєдособлених для вжитку в школах. От сій то насущній падії поет і пішов тепер на зустріч. Передовсім він зладив і видав для українського народа дешевий "Буквар", а потім наміряв зложити цілий ряд підручників також українською мовою: арифметики, геогра-

фії, історії України і т. п. "Якби" писав він в той час—"Бог поміг зробити те мале діло, то велике само собою зробить ся."

Попри старанн за початкове образование народа Шевченко не спускав з очей інтересів і потреб читачів, вже підготованих. Ще на зборах Кирило-Методіївського Братства він вперто підносиє колючість видавати журнал. Тепер, після заслання, він настоює на те саме, і зібраний довкола нього в Петрограді кружок Українців став просити о дозвіл видавати щомісячний журнал "Хату". Сю просьбу відкинув шеф жандармів, але в рік опісля кружковці таки вдало ся добити ся дозволу на видаване журналу "Основа", під редакцією В. Вілозерського. Початок 1861. року "Основа" стрічала у редактора журналу, свиткуючи в той самий час появу першої книжки журналу, котра вже друкувала ся, але "первоначальник загальної справи" не брав участі в торжестві, бо був хоробою прикований до постелі. Рок заслання сильно розбили здоровле поета; в столиці хороба заострила ся і смерть невпинна скорими кроками приближала ся до Шевченка. Однак і на смертельній постелі він далі прислухував ся до великих суспільних явищ і всею душею своєю відкликав ся на них. Очевидно, що найбільше з усього цікавив ся він в останні дні свого многотрадального життя справою визволення селян. Принускали, що маніфест про визволення селян буде проголошений 19. лютого; коли того дня до Шевченка зайшов один з його товаришів, хорий, місто всякого поадровлення, запитав його:

—Що є? Є воля? Маніфест оголошено?—і поглянувши в очі свого гостя, зрозумів відповідь. Глибоко адихнувши, він ще раз спитав:

—Нема отже?

—Ні!

—Коли-ж вона буде?—закривши лице руками, він уяв на ліжку і заплакав.

Рано, дня 26. лютого 1861. року Тараса Шевченка не стало.

Великого кобзаря України похоронено з перну в Петрограді, на Смоленськiм кладовищі. Але тоді вже приятелі поета стали старати ся за дозвіл перенести тіло покійного на Україну, причiм яко основу для сего подавано бажане поета “умерти над Дніпром, хоч на малесенькій горі”, бажане, висловлене навіть в особливiм поетичним “Заповіт”:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед стону широкого,
На Україні милай;
Щоб лани широковілі,
І Дібро, і кручі
Були видні, було чути,
Як реве релучий...

В цвітні одержано дозвіл, і дня 26. того місяця труну поета винесли з гробу, вложили в цинкову і поставили на ресорний віз. Коли всі приготованя до відїзду вже були зроблені, до воза приступив Куліш: “Щож се ти, батьку Тарасе”, — сказав він — “відїдждеш на Україну без червоної китайки — заслуги козацької? Ні один свобідний предок твій не сходив в могилу без тої посльїдньої почеснї... Вкрийте-ж, добродїї, печальний чорний грїб славним червоним цвітом!”

Порох помершого похоронено на березі Дібра, на кругій та високій Чернечій (лині Тарасовій) горі, близько Канева, на тім самім місци, котре Вартоломеї Шевченко наняв був вже на хутір для поета.

Тим однак не закінчили ся ще “похорони” Шевченка; донос, що переслїдував його за життя, перейшов і на могилу поета. Вдова могили

вимагала довшого часу, але, закiм її докінчено, київському генерал-губернаторови донесено, що приклонники Шевченка зробили заговор проти дїдичів, що могила являє ся збірною точкою заговорників і що в самій могилі, місто тіла закопано скриню поків. Донос наробив багато галасу; два місяці тягнуло ся слїдство, котре видало “справу” на 108 карток записаного паперу і, очевидно, закінчило ся нічим.

V.

(Загальний зміст творів Шевченка.— Герої козацтва XVI. та XVII. віку.— Гайдамаки.— Подвиги Гайдамаччини.— Прантична потреба історичного знаня.— Сувільні противорічності.— Шевченко і Некрасов.)

В широкіх рамках політичної творчості Шевченка свобідно умістило ся все житє українського народу. “У моїй хатині” — говорить сам поет — “як в стєну бейкраім —

Козацтво гудє, байрак гомонить,
У моїй хатині сплє море граз.
Могла сумус, тонола шумить,
Тихеселько “Грици” дївчина свїлає”...

В перших таки словіх творах, котрі — як ми вже сказали — зародили ся в свідомості Шевченка на зорі його визволеня, він з особливою любовю і увагою синяє ся на тих вибухах народного гнїву, котрі, при всїй їх дикості, говорили про те, що і під вїковим гнетом рабства і безправства все ще лишала ся жива душа козацька; що подальний і поневолений козак все ще остав ся свобідним, независимим і гордим, тому що в глибині свого серця він почув, що “неба дістане коли полетить”. І ось поет, котрий лише що почув в собі велику творчу силу, став натхнений далекою минувшиною свого народу і оспівує героїв козацтва XVI-го та XVII-го віка.

Було колієць—в Україні
Ревіли гармати;
Було колієць—Запорожці
Вміли панувати...

Так починає поет одну з перших своїх поем і велід за тим впроваджує нас в свою галерію історичних портретів. Тут ми стрічаємося з авантюристом XVII віку Іваном Підковою, котрий, видаючи себе за брата молдаванського господаря, веде Запорожців "в гості" до турецького султана в Царгород. Пригадує нам поет Наливайка і Тараса Трясила, котрі лишили по собі в історії кроваві сліди своєї лютої мести на Ляхах за "бідну, ними стонтану Україну", пригадує "завязлого атамана Гамалію" і богато других героїв козацької волі.

Згадуючи тих лицарів, ті моменти душевного унесення, Шевченко надбав сл, що може бути на тих образах, повних життя та пристрасти, "хоч троха спочине" його серце, утомлене болем над сумною судьбою українського народу. Але серце спочить не могло: — кождий раз сила, кінець кінців, показувала ся не на стороні козацької відваги, і в кінцевім результаті всіх тих народних повстань стени України покривали ся все новими пам'ятниками боротьби понад сили — могилами.

Високі ті могили
Черніють, як гори,
Та про волю вишком в полі
З вітрами говорять.

І чим більше в стінах росло число тих могил, тим більше вишком могли вони говорити з вітром про волю, тому що на початку XVIII віку волю остаточно знесено на Україні. Богата і впливова шляхта, а за нею і козацька старшина в ті часи успіли забрати в свої цілкі руки і розкішні землі України і діси і ріки і навіть свободу чоловіка. Військо козацьке таяло ско-

ро, як весняний сніг, козаки щезали цілими масами, дивуючи сучасників тасминністю свого щезання. Здавало ся, немов би страшне морове повітря запапувало на Україні, і немов би смерть частими пемахами своєї гігантської коси на право і на ліво рубас доокруги себе буйні козацькі голови. Але повітря не було і не смерть то розбивала сильні колієць ряди козацтва, — воно щезало і таяло, здавлене нуждою і пануючими довоккола надужитями сільних богатих хижаків, котрі вміли чарамн свого богатства, свого впливу і своєї політичної сили обернути вчорашнього вольного козака в нинішнього хлопна. Страшні се були часи! На дворах богатих людей мучили ся в неволі люде, котрі ще вчора не чули кайданів на ногах своїх. Тому й не диво, що люде простого стану, "умираючі" — як каже один сучасник, — "з голоду в краю, богатими жививами благословленім", не мирили ся з тим станом річий і майже без перерви, під загальною назвою Гайдамаків, протягом десятиліть потрясали накинений їм силою порядок і точили його в потоках проливаної ними крови шляхотської, жидівської, і, очевидно, своєї власної. Але гайдамацькі вибухи, не дивлячись на всю свою буйну пристрасність, в стихійнім розвитку чувства пімести не розрізняючої ані пола, ані віку, зробили невелике вражінє; вони були занадто відособлені, і вибухали кождим разом в занадто обмеженім окрузі, щоб держава могла їм принисувати поважне значінє. Гайдамаків вшало, саджали на коли, четвертували, а потім на пострах висилали осібні частн тіла по містах і місточках, де їх вбивали на кіля і виставляли на всенародне видовище. Про те, що ті часті прояви народного невдоволення являли ся

ознакою загального настрою на-редних мас, про те ніхто видимо навіть і не думав. А тимчасом справа якраз так і мала ся. Вистарчала найдрібніша причина, щоб в'досібінені бунтівничі вибухи Гайдамаччини розгоріли широким пожегаром, котрий ярким по-ломінем освітив всю Україну, а потім, під видом Пугачівщини, і всю Росію...

Але тут, заповнивши кількома словами люку, відділюючи історію козацьких рухів XVII. віку від Коліївщини 1768. року, ми дамо слово самому Шевченкови, тям більше, що на його поему "Гайдамаки", відтворюючи той послідний вибух козацького свободолоб'я, покликали ся до послідних часів навіть історики тої епохи. "Оповідане його (Шевченка)" — говорить Д. Мордовцев, автор "Гайдамаччини" — "являє ся історичним документом. Воно являє ся таким при порівнянню його з опублікованими недавно офіційальними документами і хроніками того часу. Пригін також все те, що сказав Шевченко в своїй поемі про уманську різню, не прочитавши до сього нічого друкованого, рішучо потверджене документами, виданими після появи в світ його поеми і не протворічать їм."

Правда, історична критика нашого часу піддала в сумнів декотрі подробиці нарисованої поетом картини. Вона віднесла ся скептично приміром, до трагічного убийства своїх дітей Гонтою, — епізоду, котрий не має потвердження в документах. Але мимо сего "Гайдамаки" Шевченка остають ся таки незабутнім пам'ятником зображеної ним епохи, її життя-буття, її настроїв і поривів.

Часть барських конфедератів, що зішли ся в ім'я визволення Польщі від російського панованя,

вломила ся в коршму Жидя, глумячи ся над ним і жадаючи від нього грошей. Жид, котрий, додати треба, стояв після "прав" того часу, хоч і низше шляхти, але, правно і фактично, о голову вніше від "голоті", на котру замінила ся в ті часи майже вся козацька свобідна веретва, не дає конфедератам власних грошей, але, щоби спасти власну шкіру, шенче їм, що у Вільшані,

"У костелі, у чигаря...
Є дочка Окелна!
Хопай, Боже! як панночка!
Що-то за хороше!
А червоний! хоч не його,
Так що? — аби гроші!"...

У тигаря конфедерати ("бодай не дивитись, бодай не казати!", запиті жидівським вином, понали в лют: цілим рядом мук (побоями, горячою смолою, вуглем) вони пробували довідати ся, де гроші. Старець не видержав мук, і помер, і сучею своєю slučajна подія послужила для роздратованого народа за сигнал для загальної кровавої різні.

Мало не ціле століть відділює Шевченка від тої різні, але, описуючи її, поет не може не стати по стороні поневоленого і тепер масою повставшого козацтва. Його слова писані пристрастю і гнівом, і весь він по стороні сировокованої кровавої розправи. Ось, приміром, як він передає слова священника, благословлячого Гайдамаків на страшний подвиг:

"Пожеар не гасне, ляде пруть,
Конають в тюрмах, голі, босі...
Діти пехречені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата!...
Землі козацької краса,
У Ляха вше, як перш мати,
І невокртан коза
Стыдом с'учеть ся; зарі очі
В неволі гаснуть; розказать
Козак сестру свою не хоче,
Сам же соромить ся конать

В ярмі у Ляха... Горе, горе!
 Моліться діти, страшний суд
 Ляхи в Україну несуть—
 І зарідають чорні гори!..."

Ви бачите, що вся симпатія (співачуть) Шевченка є по стороні того страшного закляту до боротьби, в котрій взяло темер участь все населенє. В селах України остали ся—

Діти та собаки;—
 Жінки навіть з рогачами
 Пішли в гайдамаки.

Повстав народ, і Шевченко, яко дійсний його син з великим зацікавленєм і співчутєм, слідить за всіма подробицями боротьби, в котрій вже нема понцади ні мунцині, ні жєницїні, ні слабому, ні малому.

Стогнуть, плачуть; один просить
 Другий проклинає;
 Той молить ся, сповідає
 Гріхи перед братом,
 Уже збитим. Не мляють,
 Карають заназі.
 Як смерть люта, не вжахують
 На діти, на вроду:
 Шляхтєвочка її жидівчєни
 Тече кров у воду.
 Ні жалка, ні старий,
 Ні мала дитина
 Не осталась,—не підлаззи
 Ляхої година...

Задержуючи ся на постатях двох головних діячів в Колївщинї—на Максимї Залїзняку і Гонті, Шевченко весь той страшний поляр, що обняв огнем Україну, образно рисує як наслідок того, що Гонта з Залїзняком "люльки закурили,—страшно, страшно, закурили. І в неклї не зміють оттак курить."

Залїзняк був душею і проводирем повстання. Вступивши до монастиря і готуючи ся прийати вже монаший чин, він всею своєю пристрасною душею відкликнув ся на встаючий довкола нього рух і сейчас сам став на чолї повстання. Гонта, не менче від Залїзняка пону-

лярний ватажок Колївщини, був чоловіком другої натури. Визначний своїм образованием, він займав видне становище навіть серед польської шляхти, але в критичну минуту зрадив її і всею вагою своєї великанської сили волї віддав ся народному рухови. На основу слів сучасників повстання Шевченко передає глибоко драматичну картину, як Гонта вбивав своїх синів, котрих мати обернула в католиків і учила у василїанській школі в Умані. І коли ся сцена не нашла потвердження в історичних дослідах, то поетичні її прикмети вповні оправдують її. "Мої діти католики!"—говорить Гонта, звертаючи ся в Умані до гайдамаків після того, як захоплений з його синами ксьондз зі злобою підчеркнув католицтво своїх вихованків:

"Мої діти католики...
 Щоб не було зради,
 Щоб не було поговору,
 Павоне громада...
 Я приєнтав, брав свичений
 Різаць католика..."

Схвильований чекаючим його страшним ділом, Гонта не догворив своєї промови до зібраної громади. Він звертає ся до дітей зі словами, в котрих чути напружену боротьбу межн любовю до них і почутєм обовязку.

"Почіуйте мене, діти,
 Бо не я підлазу,
 А приєнта"...
 Махнув носом—
 І дітей не має!"

Принїсни сю кроваву жертву справі народної боротьби, Гонта, у купї зі Залїзняком, "пішли здовис базару і обидва закричали: "кари Ляхам, кари!"

І карази: страшно—страшно
 Умалє запала.

Донерїа пізно в ночи, коли опанїлі успіхом свого жорстокого діла, в котрім за добу погибло до 20 ти-

сич людей, Гайдамаки стали пирувати, міг Гонта свobodно віддати ся батьківському дувству. Розшукавши дітий межі кунами убитих, він крадьком виніс їх за місто і похоронив. “Сини мої, сини мої!” — гірко плакав Гонта:

Пану Україну
Подивіть ся: он за неї
И а за неї гину.

Смілою кистю начеркнена та на диво ярка та сильна картина народногo повстання, причім поет, як завжди знаток тої епохи професор Антонович, прекрасно зрозумів відношенє трох груп населення, що в ті часи виступають на історичній арені, селянства, шляхти і Жидів. Шляхта представлена в поемі яко всемогуча верства, котра навіть не потрафить зрозуміти обмеженя своєї власти, своєвольна, невідчувача ніякого поважаня до особи. Жиди клявляють ся шляхті, але погорджують нею з повною певністю, що вони розумніші. Селянський тип найкраще з усіх вирисований автором, яко рідний, по котрого стороні була подоптана правда.

Всюди зрозуміле та законне те святе почуванє гніву, котре заставить поета віддати всі свої симпатії, всю свою горячу любов повставшому проти рабського гнету народови. Але те глибоке пережитє народним настроєм не закриває йому очий на страх, котрий у всякім случаю мусіла викликати в обсерваторії братовбийча війна. “От такє то” — говорить він — “було лихо по всій Україні! — гірше пекла! А за віщо?”

За що люде гинуть?
Того-ж батька, такі-ж дітя,—
Жити-б та братать ся,
Ні, не жили, не хотіли,
Треба роздизать єд!
Треба крови, братє крови,
Бо заздри, що в брата
Є в коморі і на дворі
І пещеро в хаті!

Але ось скінчив ся той послідний вибух українського народу і стени, так, як і по давніших визвольних війнах козацтва, засипали множеством нових височих могил.

Та що з того, що високі? — з жалем питає поет, коли слава козацька, память погибших героїв, поступенно забуває ся в народі. Ніхто не плаче тепер над тими курганами, в котрих спочили кости погибших борців, і лише вітер тихонько повіє над ними, та роса раннім ранком обліє їх дрібними сльозами.

Посіли Гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жали,—
Що мусили робити?
Нема правди, не впрасла,
Кривда повинна...
Розійшли ся гайдамаки,
Куди живий знає...
А тимчасом стародавню
Січ розруйнували:
Хто на Кубань, хто за Дунай;
Тільки і остались,
Що пороги серед стеву,
Ревуть, заллювають:
“Нахонали дітей наших,
І нас розривають.”
Ревуть собі й ревітихуть—
Іх люде минули:
А Україна на віки,
На віки заснула.

“Все замовкло” — говорить поет далі і смиренно додає при тім: “нехай мовчить: — така Божа воля.”

В характері Шевченка було однак завжди багато життєвої сили та енергії, щоби він міг дійсно погодити ся з тою мертвою, безнадійною мовчанкою рідної України. Ні, вся давніша поетична діяльність Шевченка противоричить тому покірному окликови, що впривав ся під впливом случайного настрою і навіть не годять ся з духом всієї поеми, котру він закінчує: “Нехай не мовчить Україна! Нехай про тяжкі муки її в імя свободи заговорять язиком пристрасти і гніву

навіть ті многочисленні високі могили, в котрих похована козацька воля!" І поет багато разів описав вертаєся думкою до "начинених благородним трупом" могил; він отвірає їх і показує, як спить, немовби уновита воля "в кулі з козаками".

В одній з останніх своїх поезій поет розказує сон.—Спить ся йому, що він, ще малий, хлопчина, пасе ягнята коло високої могили; але ось могила отвірає ся і з нioї виходить старий козак і підводить його до її краю. Диви—каже йому старець—тут всі козаки.

"На всієї Україні високі могили;
Диви ся, дитино, усі ті могили—усі
оттаки,
Усі ми однако на полі жияли;
Усі ми однако за волю лягли;
Усі ми і встанем; та Бог його знає,
Кали тоге буде."

Побовнава, щоби не замовкла Україна, щоби не полягла її слава, окуплена ціною крові її дітей, заставляють Шевченка не лише самого вертати ся до тої болючої теми, але й просити о се других. В тім напрямі цікавий його заклик до сучасного йому українського письменника Квітки-Основ'яненка, котрого він зворушуючими словами упріснує частіше доторкати ся рідних мотивів. "Тебе люде поважають"—пише Шевченко Квітці: "ти добрий голос маєш", так

Світай-же їм, мій голубе,
Про Свч, про могили,
Кали яку насмали,
Кого положили;
Про старину, про те диво,
Що було минуло...
Утти, батьку, щоб похоти
На весь світ почули,
Що ділось в Україні,
За що погубили,
За що слава козацька
На всім світі стала!

У відомім "Дружнім Посланію до мерлих і живих і ненароджених

земляків, в Україні і не в Україні суицх", Шевченко знов вертає ся до тої самої думки. "У нас"—каже він—"воля виросла, Дніпром і кровю уживалась, спала вона на козацьких трунах"—

Подивіть ся лише добре,
Прочитайте знову
Туо главу, та читайте
Од слова до слова:
Не мисаймо ані тугли,
Ніже всі коми;
Все розберіть, та й смітайте
Тоді собі: що ми?
Чиї спли? яких батьків?

Ви бачите, що в тім посланію, написанім постом в 1845. році, то значить, після другої подорожи до рідного краю, коли його світогляд значно розширив ся і думка його сильно працювала над основними питаннями сучасної йому дійсности, Шевченко так пристрасно дорожить минушою славою з дуже виразних причин. Сиомини про героїчні моменти колишнього життя України захоплюють його тепер ще тим, що на них може віддихнути наболіле серце, як він мріяв кілька літ тому назад. Ні, тверде знанє історичного життя краю взагалі, а героїчних її моментів спеціально, конче потрібне на те, щоби означити своє відношенє до сучасної дійсности; його знанє конче потрібне на те,

Щоб високим слуханєм
Всі заєрвади, щоб розкрились
Високі могили
Перед нашими очима,
Щоб ми розпитали
Мученикя: кого, коли
Й за що розпинали?...

Се знанє поетори видало ся тим більше потрібним, що тепер, після вікової боротьби і мучеництва,

Доберолась Україна
До самого краю:
Гірше ката свої дівч
Й розпинають...

Після глибокого переконаня Шевченка, дальше від тих крайно-

стий, до котрих в ті часи дійшло кріпацтво, йти було неможливо. Властителя кріпаків мусять безпроволочно і то по добрій волі пірвати невинне народови армо, тому що інакше народ самий, як се вже було пераз в історії України, возьме за піж, щоб власними силами вернути собі відобрані людські права. Не жартуйте з історією, котру гарно розумів український народ, говорив поет, звертаючи ся до наші: знайте, що козацькі ідеали свободи і рівноправности ще живуть в народі,

Схамейть ся! будьте люде,
Бо лихо вам буде;
Розкують ся пезабиром
Законані люде;
Настає суд, заговорить
І Дніпро, і гори,
І потече сто рікамі
Крон у синє море
Дтей наших, і не буде
Кому помагати,—
Одцурать ся брег брата
І дятини мати,
І дим хмарою заступить
Сонце перед нами,
І на-шіки прокленеться
Своїми синями!

Ніхто до Шевченка не говорив таким пламенним язиком; ніхто до нього не проникнув так глибоко в саму святую-святих української душі. "Шевченко зі своїми творами явив ся сучасникам—як передає свої особисті вражіння Куліш — якимось обявленем з гори... Блеск духа Шевченкових творів був чимсь надприродним... Се був вже не кобзар, а національний пророк."

В свідомості самого поета dokonала ся така сама перецінка значіння його поезії. На початку своєї поетичної карієри поет уважав себе задоволенним, коли одна сльоза пролила ся над його стихами з дівочих карих очей. При кінці своєї діяльності він підчеркує велике суспільне значіння своєї музи. Зараз в першій поемі написаній пі-

сля визволення зі солдатчини ("Неофіти"), поет висловлює певне переконаване, що його пісня перепливе ріку забуття

І огнем-сльозою
Упаде колесо на землю,
І причито стане
Розпівателям народним
Грудючим тиранам.

Противорічності, які помічув Шевченко в сучасному собі суспільному устрою, стають постійною темою його поезії. Богачі, купуючі молоду силу козака і розлучуючі його від улюбленої дівчини, котру, в час його несприятності проти його волі, родичі видають заміж за другого ("Хустина"); бідний слуга, над котрим знуцає ся Жид-коршмар, котрий дає йому тисячу приказів і з насмішкою приказує йому скоро виконати їх ("Гайдамаки"); запропащена солдатом українська дівчина ("Катерина"), котрої зворушуюча доля вириває з уст поета найвну науку до землячок:

Кохайте ся, чорнобрині,
Та не з москалями,
Бо москалі—чужі люде,
Роблять лихо з вами...

Дав поет кілька ілюстрацій, характеризуючих нещасну долю незаконно роджених дітей, а передовсім матерій-покриток, котрих ніхто не ратує від ганьби.

Богато літ минуло з того часу, як поганьблена дідичом дівчина ("Відма") своїм святим життям, відданим страждаючим, окупила мимовільний гріх; багато сама вона перемучила ся і перестраждала ізза свого нещасного унесеня, але...

Люде горді, несправедлі,
Своїм судом судять.

Подвиги її милосердя, прояви її самопожертвовація — у всіх перед очима, її любили і знали,

А все таки покриткою
І відьмов звали.

Тому самому питанню нещасної долі матери-дівчини посвячена поема "Наймичка", і багато других поезій, котрі увічнані зворушливим образом невічної Матери великого Христа ("Марія").

З усіх суспільних противорічій передовієм однак сумує поета кріпацьке право, котрого страховища стоять йому вічно перед очима. До кріпацтва він вічно звертає ся і без уніши наклеює його, тому що:

Де нема святої волі,
Не буде там добра ніколи.

"Якби—каже він—розказати про якого-небудь одного маїната історію—правду, то переликати саме некло можна! А Данта старого подлунком нашим можна здивувати."

"На праведній Твоїй землі" — кличе Шевченко до Бога, згадавши кілька епізодів, характеризуючих кріпацтво:

Ми в раю некло розвели,
А в Тебе другого благали!

Сила, з якою Шевченко бичував кріпацтво, доторкає ся всіх сторін безправного положення кріпаків, а скількість поезій, посвячених тій страшній болячці російського державного організму ставить українського поета в ряді найбільше енергічних і передових діячів дореформового періоду, котрих спільними зусиллями приготовано пам'ятний для Росії день 19. лютого 1861. р.

Порівнюючи безустанні розкриваня кріпацтва, які вийшли від українського поета, з тим, що в ті роки—від 1845. до 1855. року—видав Некрасов, відомий історик селянського питання В. І. Семевський каже, що Шевченкови треба віддати першєнство і "щодо скількості і щодо якості творів, доторкаючих селянське питання."

Очевидна річ, що частинне порівняне межі Шевченком та Некрасовим не може зменшити значіння великоруського поета навіть в його боротьбі проти кріпацтва. Не треба забувати, що у Великої Росії кріпацьке право мало минушість майже двох віків і добуло собі тверді основи сильно забезпеченого порядку, тоді як правобережна Україна ще переховувала живу пам'ять про свою волю. Українська поезія і перед Шевченком не мирила ся з кріпацьким правом, яке з новою та чужою красою інституцією, і горлячо протестувала проти нього. Таким способом Шевченко лише повів далі традиції української літератури. Великооруські поети і писателі робили в тім напрямі перші самостійні кроки. Крім сего великоруські письменники, люде дідичівського походження приходили до тої боротьби з рабством, котре вони бачили, але не переживали, дорогою "Гайбалевої присяги", тоді як український поет сам був жертвою кріпацького режиму. Шевченко, котрий лише вчора сам був рабом, занадто глибоко й болючо відчув на собі все страховище кріпацького гнету, щоби він міг мовчати про нього. До того ще, будучи сліпо пригнобленого народа, він розумів свободу ширше як просте визволенє селян знід власти дідичів. Разом з кайданами кріпацтва він ненавидів і всі другі кайдани суспільного та політичного походження. В своїх політичних поемах, як "Сон", "Іван Гус", "Кавказ", поет так виразно заступає ся за свої суспільно-політичні переконаня, що тут його демократичні ідеали не потребують ніяких пояснєнь. Ціпко укріплений коріннями своїми до рідної почви народного настрою, духа і світогляду, Шевченко верхами своєї думки дотикає ся до тих ідеологічних височин, котрих в ті часи

досягнула суспільно-політична творчість найкрасніших, найкультурніших людей Росії.

Не даром-же український народ характеризує свого улюбленого поета простими словами: "Се той, що про волю пише."

VI.

(Поетичне зображення загально-людських настроїв.—Простота і сила поезії Шевченка.—Декоративні прикмети.—Смутон і гнів, як основні мотиви музики Шевченка.—Ліричні вставки.—Любов до рідного краю.—Зілляте змісту з формою.)

В тій самій поезії, в котрій могутньою фізикою пінить ся і киить схвильоване невинним гнетом чувство українського народу, Шевченко рисує і мирні картини сільського життя. В трагедію народної пікети вправлений роман двох люблячих ся сердець.

Ярема і Оксана люблять ся взаємно. Але Ярема—простий сирота, котрий лише недавно почув за плечима своїм дужі крила гайдамацького героя, а Оксана—сільська аристократка—титарівна. Ся віддала, відділюючи "жидівського пошхача" від титарівни, видасть ся Яремі непроходимою пропастю і дає йому повід не зовсім довіряти чувствам своєї волюбленої, котра, забаривши ся коло слабовитого батька, снізляє ся на стрічу. В нетерпеливім очікуванню Оксани, ходить огірчений Ярема по долині, не звертаючи уваги ані на росквін південного вечера, ані на співи соловія.

На що мені проща,
Коли нема долі, нема талану?
Льва молодії марно пропадуть.
Одні в ані світі, без раду, без долі
Стебеліна-білини на чужому полі;
Стебеліну-білину вітри рознесуть,
Так і мене люди не знають, де діти,
За що-ж я одиуралася?—Що я сирота.
Одно була серце, одно на всім світі,
Одна душа щира, та, бачу, що й та,
Що й та одиуралася"...

Але як Ярема, представляючи себе на все покинутим і одиноким, віддає ся сумним думкам,

Шелесті!, коли глине:
Во-під гаєм, мов ласочна,
Крадеть ся Оксана,
Забув... Побіг... Обняв сл...
"Серце!"—та й поміж.
Довго, довго тільки—"Серце!"
Та й знову піміж...

Розмова закоханої парочки дуже нескладна, але в ній відчуває ся щирій, простий голос серця, вбраний в музику звучного вірша. До того ще поет, немов би оберігаючи і героя і героїну свого романсу перед нескромним слухом посторонного глядача не дуже-то щедро розказує подробиці стрічі, котра була для залюблених послідною перед довгою розлукою. Він волисть, щоби залюблені розвішали ся так же само, як зішли ся—

Тихесенько, гарнесенько,
Щоб пішло не бачив—
Ні дівочі дрібні слюзи,
Ні щирі козаці.

Але мимо всієї осторожної скромності поета читач поневолі і відразу переймає ся настроєм його героїв. Докопав ся якесь чарівне зілляте душ—чудо, котре докопав поет перед вашими очима дуже простим способом.

Ось він впроваджує вас в розмову залюблених:

"Серце мєє, доле моя!
"Соколе мій злилий!
"Мій..."

Такими ласкавими іменами закидує Оксана Ярему; той відповідає їй, певно, не менше ласкавими, але й не менше звичайними окликами. Справа буденна, всім нам звісна. Зрештою, ми навіть і не знаємо докладно, що саме відповідає Оксані Ярема, так як поет нагло вринає розмову залюблених і несподівано закінчує сцену такими словами:

...Аж пербн нагнались
Слухати таку мову.
Отго мова!

Шепіт любови—се тасмичний голос природи і, призвавши на поміч природу, поет двома словами не лише схарактеризував нам настрої своїх героїв, але й нас самих заразив тим настроєм.

“Верби нагились!” Природа піддала ся впливови чаруючої сили глибокого чувства, про котре далеко від людей шепчуть чисті любячі серця.

З тою сердечною простою, котра зовсім поневолює читача настроєви поета і його героїв, зображає Шевченко і всі другі елементарні почування, як так можна висловити ся, загально-людської душі.

Ярема йшов в Гайдамаки, а в той час конфедерати убили титара і забрали зі собою Оксану, зведені її красою і молодістю. Наші герої розлучені, і ось як висловлює кождий з них своє горе.

Оксана, вирвана з рук Ляхів, котрі, очевидно, успіли наглузмити ся над нею, пробуджує ся, після кількох днів безпритомного стану, в домі старої жінки, в котрім її на час примістили. Оксана розказує бабуї про себе і про свої нещастя:

Я спрота з Візьманн,
Спрота, бібусю.
Батька Ляха замучили,
А мене... бою ся,
Бою ся згадати, моя слава...
Узяли в собою.
Не розпитуй, бабусенко,
Що було зі мною....

Кілько горя, боязливого, жіночого горя, кілько приниженої стидливості чує ся в тих кількох поетичних стрічках,—в тих ласкавих іменах ((Оббусенка, моя слава), з якими Оксана звертає ся до зовсім незнакої бабуї,—в тій просьбі не розпитувати про її сором!..

Зовсім другим способом виляло ся горе в душі Яреми, коли він довідав ся про уведенє Оксани. Чувство німсти за подоптану свободу, котре заставило його розлучити ся

з Оксаною і кинуло його в ряди Гайдамаків, тепер вибухає в ньому ярким полумінєм безумного адичія. Він мовчить про своє особисте горе, скриває його від посторонних людей і робить люті муки над ворогами.

Улиці і базари покривають ся трупами; змучені Гайдамаки думають про відпочинок, але Ярема невтомлений в своїй люти:

“Мало клятих карі!
Ще раз треба пережучити,
Щоб не повставали
Нехрещені, кляті душі!”

І доперва на пряме питанє, поставлене атаманом, Ярема двома словами передає так болючо закінчившу ся історію своєї любови. Але тут таки він додає, звертаючись до атамана:

“....Батьку! Брате!
Чом я не сторукий?
Дайте ножа, дайте сизу,
Муки Ляхам, муки!
Муки страшної, щоб некає
Тривоє ся та мляло.”

Просте, “нехудре” слово, яким Шевченко покористує ся для відданя простих “немудрих” людських настроїв, чувств та пристрастей, без сумніву стоїть в тісній звязи з тими простими, “немудрими”, декоративними прикрасами, котрі поет присвоює собі від небогатої в яркі ефекти, м'якої української природи.

Сизе море, широкий Дніпро, степи, могили, калина, тополя, явір, верба, барвінок—отсе майже вся артистична обстановка, в котрій живуть і ведуть свою діяльність герої Шевченка. І треба було любити чоловіка так, як любив його Шевченко, треба було розуміти природу так, як він її розумів, щоб з такими зовнішніми даними потрафити заволодіти серцем читача до повного відданя його своєму настроєви.

Властиво Шевченко нігде не дає самостійних картин природи, не рисує красвидів. Природа для нього не красвид, а природне оточення, в котрім живе і з котрим зливає ся чоловік. Він, як кобзар, як "Перебендя", не лише відчуває природу, але її розуміє її. Будучи з природою сам-на-сам, він входить з нею в інтимну розмову і чутливе вухо поета ловить і розуміє всі її голоси, тому що природа говорить з ним тою самою мовою безпосереднього чувства, тими самими "божкими словами", якими і сам поет висловлює в піснях свої настрої. Поет покориствує ся зовнішньою обстановкою передовсім на те лише, щоби при її допомозі яснійше представити душевний стан чоловіка, свій власний або своїх героїв. Широкий Дніпро реве і стогне, коли на крутому березі його довершус ся послідна дія сердечної драми ("Причинна"), але при інакшій настрою поета він легко прибирає і другий вид. Подивім ся приміром, як він

Нелаче в холоці дитина,
Красуєть ся, любить ся
На всю Україну.

Червона калина, тополя, лавр і другі відіграють таку саму помічну роль в творах поета; коли-ж він деколи й дає особі, немов би то зовсім самостійні образки природи, то й сї послідні за кожним разом можна вповні виразно і точно віднести не лише до певного душевного стану поета, але часто навіть до відомого случаю, що викликав в нього той стан.

Трагічна судьба поета, і печальна історія горячо ним полюбленого рідного краю не могли очевидно вплинути в нього радісних мотивів. Гнів та сум—отсе ті головні настрої музи Шевченка, котрі червоною ниткою тягнуть ся через всі його твори. Але сей смуток, як справедливо завважав Добролюбов,—

"спокійний смуток, не похожий ані на безлюдну тугу наших романтичних героїв, ані на гірку роспуку, яку часто заливає ся роспукою."

Навіть в роки тяжкої неволі, в довгі роки примусової самоти, навіть на самому склоні свого невіддалого життя поет зміє побіджати тугу, представляючи її свою непобідиму віру в надходячу перемогу свободи і правди. Яким глибоким смутком навіяна приміром поезія, написана поетом в 1860 році:

І день іде, і ніч іде...
І голову схиливши в руки,
Душує ся: чому не йде
Амстол правди і науки?!

І разом з тим ви почувате, що той особистий смуток так та розплинає ся в покриваючий його вір.

Ліричні твори поета майже всі переняті "спокійним", як каже Добролюбов, смутком поета. Але не вдоволяючи ся тим, Шевченко, щоби дати волю накипівшому чувству, робить ряд відступлень в усіх своїх великих творах, котрі представляють собою щось по середній межі поезією та тиїчною українською думою. Сї відступлення дуже характеристичні для українського поета і являють ся завжди дорогоцінними перлами щирого чувства, вставленими в золоту оправу основної теми.

Розказуючи про старого сліпого кобзаря, котрий співає свої гарні пісні у ступу, на могилі, далеко від людей, Шевченко перериває оповідане, щоби в своїм імені висказати співакови свою повну похвалу.

Описуючи зворушуючу долю дівчини, котра не може знести і мучить ся не знаючи, де її милий, поет виступає зі запитом: чи заслужила вона собі нещасна на таку жорстоку кару?

Чи виннаж голубка, що голуба любить?
Чи винен той голуб, що сокіл убив?

Нещасна історія покритки-Катерини знов викликає в нього розпачане:

Оттаке-то в с'їм світі
Роблять людям люде!
Того вжуть, того ріжуть,
Той сам себе губить...
А за ніщо? Салтій знає!
Світ, бачить ся, широкий,
Та нема де прихилитись.
В світі одиноким...

Говорачи про гірку долю Яреми в жидівській коршмі поет спішить знов вставити своє узагальнююче слово:

Лихо, люде, везді лихо,
Ніде пригорнуть ся:
Куди, кже, хилать доля,
Туди й треба гнуть ся,—
Гнуть ся мовчип, усміхать ся,
Щоб люде не знали,
Що на серці захавано...

Таких ліричних вставок в творах поета багато і всі вони мають спільну одну загальну черту і в них виразно розкриває ся причина сумного настрою, що онанувала поетом—глибока і діяльна любов до рідного краю і пристрасне бажане помочи йому вилічити його тяжкі рани. Поет пише "кровю серця свого". "Згадаю що, чи що побачу", розказує він сам про тайни своєї творчості. —

То так утну, що аж заплачу,
І ніби сам перелочу
Хоч на годину на Україну;
На неї главу, подивлюсь,
І мов добро кому зроблю,—
Тах любо серце одиночне.

Се виїмкове жите його серця, ся діяльна любов до рідного краю таким животворячим жерелом беть ся з усіх творів Шевченка, що нам тяжко когонебудь з поетів поставити в тім згляді рядом попри нього. Вистарчить сказати, що його одинока молитва, в котрій він просить за себе особисто, то молитва за те, щоби не застигло його серце! Дай мені, Боже, долю—молить ся він:—коли жаль доброї, то дай злу, найгіршу, але лише

Не дай снаги ходячому,
Серцем замкнучи
І ризницю колодою
По світу вилізти...
Сурашно впасти у кайдаки,
Ужирати в неволі;
А ще гірше—спати, спати,
І спати на волі.

Характеризуючи твори Шевченка, ми старали ся, по можности, везді говорити його власними дійсними словами. Коли-б ми поступали інакше, то се зовсім не відповіло-б цілі, хоч і тепер ще нам певно далеко від того, щоби наш очерк міг дати яко-таке вдоволяюче понятє про твори великого українського поета.

Характеризувати твори письменника, розбирати їх—се значить відривати їх зміст від форми. А в тім власне і містить ся оригінальна сила поетичного талану Шевченка, в тім і щастє для читача і нещастє для критика, що зміст його стихів і їх форма зливають ся в таку цілку масу, що їх розірвати неможливо.

Після Шевченка—се живе жите його серця.

Вийміть з грудий серце, щоби пізнати його бите, а воно перестанє жити, перестанє бити ся. Лишас ся одно: самому приложити руку до грудий поета, лишас ся самому читачеві взяти в руки "Кобзаря" і тоді лише він буде міг ясно почути, яке там горяче, яке благородне серце беть ся любовю до України.

Збираючи разом все доси сказане, ми можемо тепер відтворити собі образ славного кобзаря України кількома начерками.

Родина Шевченка пробувала зробити з нього рільника—"гречкосія" та пастуха, дідич Енгельгард зі своєю челяддю призначив йому кар'єру кухаря, а потім і "козачка"—льокая; полтавським "мочимордам", а пізнійше і новопетровським, не далеко було від того, щоби з нього зробити ледащого пняка; з нього через десять літ старали ся викрої-

ти сердечного служку; нарешті, все страшне окружене, серед котрого він прожив від дитинства до могили, так немов би навмисно й було приготоване на те, щоби зломити і принизити його. Але Шевченко підважно переліс всі ті тяжкі проби: все своє життя, навіть з кайданами раба на ногах, він був і до послідної хвилини остав ся живим, самостійним, свобідним чоловіком, котрий у всіх своїх муках захавав найкращішу, найдіяльнійшу любов до рідної України. "Я так її люблю!"—писав він—"мою Україну убогу, що за неї душу погублю!"

Її, Україні, він приніс в жертву все своє життя, її віддав він усї свої замисли і її таки віддав своїх "діток нерозумних", свою, простою подиу гідну, правдну поезію.

Обмежуючи до краю свої особисті потреби і вимоги, він широко розкрив серце своє і думку своєю інтересам і потребам свого рідного краю. І дивно! Як би ограничені не були потреби його особистого життя, вони мимо того все були незадоволені та пераз навіть здавлені, він пераз не мав ніякої можности проявити їх, показати на верх; тут невдачі та нещастя безощадно і систематично переслідували його. І в той самий час в полетї своєї суспільної праці, в полетї орлинім, йому все вело ся. До нього думка про українську літературу видавала ся навіть найкращим людям Росії смішною забаганкою, і то все. І ось, не оглядаючись на се, Шевченко заговорив рідною мовою і силою свого великого талану заставив прислухати ся своїм словам і втішати ся музикою тої мови навіть тих, що самі не зміли нею володіти. І яка се мова?! А ще більше подиу гідним було те, що разом з мовою він заставив нас полюбити і народ, про котрий до Шевченка ніх-

то ще не змів говорити так просто, так щиро, так сильно. І як на великоруських людей Шевченко своєю поезією впливав з потрясаючою силою, так в рідному краю він робив чудеса: там він зміс перегороди, відділюючі чоловіка образованого, культурного, від маси населення і сотворив цілу, однаково дорогу, однаково доступну для всеї України, як би високо не підносили ся він у сферу загально людських ідеалів.

Він зрозумілий кождому, тому що він викладає не свою думку, котра може бути дуже далека від голосу чувства і часто пераз потребує для висловлення вишукано-штучної форми. Мова Шевченка—се безпосередний відгук сильно бючого ся серця, і як стогін, як зітхана, вона правдна і загально зрозуміла. Шевченко не роздумував теоретично про братовбийчу незгоду, котра записала в історії Славянства тільки кровавих сторінок; він пережив і перечув її, і тому заговорив він про неї не абстрактними словами вченого, а повним болю стогоном шриває ся з його грудий його молитва, щоби "житом і шпенцею, як золотом покрити, незрмежована стала від моря до моря славянська земля."

Слава Шевченка, яко поета, така велика, що в ярких її лучах зовсім потонув і розлился Шевченко-артист. А тимчасом сучасники Шевченка говорять нам про його "замітний талант" в тій області творчости; вони засвідчують про те, що як би судиба не була робила йому тяжких пакостей, то він міг би був сотворити щось так великого, що славу Шевченка-артиста передало би потомству на віки вічні. І навіть недавно Кузьмин, котрий перестудював Шевченка, яко арти-

ста^{*)}), писав про нього, що "Шевченкови по справедливості можна приписати славу ледво чи не першого російського офертиста в сучаснім значінні того слова." Сам Шевченко був дуже скромної думки про свій талант. "Малював творцем—писав він—я бути не можу; про те щастя навіть думати було би нерозумно". Не станемо розбирати сю двояку оцінку артистичного талану Шевченка, що до нас дійшла. Для нас важне в данім случаю вже те одно, що працюючи і кистю, і ножицом гравера, подібно як і працюючи пером письменника, Шевченко все думав лише про служення дорогому рідному кравчи; він мріяв про те, щоби

"розширити при помочи Гравюри славу славних артистів, розширити смак і любов до доброго і прекрасного. І артистичний талант Шевченка не лише не шкодив його поетичному генієви, але противно, розвивав і зміцняв сього посліднього, а самого поета не один раз спасав від гіркої неволі тяжких страждань. В той самий час, як та "бісова муза", що прославила Шевченка, довела його до салядчини і потім часто грозила йому всякими другими клопатами та непримностями, в той самий час артистичний талант спас його від кріпацької неволі і він також і пізнійше "визволяв" його з неминучої біди—і в безплідних казпійських степах і в столиці, по укінченню салядської служби.

Вічна пам'ять Шевченкови-поєтови і добра, добра слава Шевченкови-артистови!

*) Більшу частку рисунків Шевченка переходить ся в музею Тарнопольського в місті Чернівцях.

Хата, де родив ся Тарас Шевченко

ЗМІСТ:

Вступ	3
I.—(Діточі літа Т. Шевченка.—Вплив природи, оточення і родини.—Служба “Козачком”.—Наука малярства.—Переїзд до Петрограду.—Стріча з артистом Сошенком.—Нові знакомства.—Пробуджене поетичного талану.—Свобода.)	4
II.—(Ріжностороння діяльність Шевченка після звільнення.—Туга за Україною.—Подорож до рідного краю.—Перші враження.—“Мочиморди”, кріпаки та київська молодіж.—Безуспішне женіханє.—Кирило-Методіївське Брацтво.—Арешт.)	7
III.—(Примусова садатчина.—В Оренбурзі.—В Орську.—Експедиція до Аральського моря.—“Мученик за віру”.—Новопетровська кріпність.—Занятє різьбою.—“Весела подія.” — Визволенє.)	14
IV.—(“Непорозумінє” та задержанє в Нижнім Новгороді.—Приготованє до житя в столиці.—Приїзд до Петрограду.—Суспільні відносини та особисті справи.—Подорож на Україну.—Нове “непорозумінє”.—Спроби устроїти особисте житє.—Просвітна діяльність.—Хороба й смерть.—Похорон.)	16
V.—(Загальний зміст творів Шевченка.—Герої козацтва XVI та XVII. віку.—Гайдамаки.—Подвиги Гайдамаччини.—Практична потреба історичного знаня.—Суспільні противорічності.—Шевченко і Некрасов.)	21
VI.—(Поетичне зображенє загально-людських настроїв.—Простота і сила поезій Шевченка.—Декоративні прикмети.—Смуток і гнів, як основні мотиви музики Шевченка.—Ліричні вставки.—Любов до рідного краю.—Зіллятє змісту з формою.)	29

Виходить три рази
на тиждень

У Вівторок, Четвер
і Суботу

НАРОДНА ВОЛЯ

NARODNA WOLA—THE PEOPLE'S WILL

є одною з найбільших українських часописий
в новім і старім краю

Коштує на рік
тільки три долляри

524 Olive Street,
Scranton, Penn'a.

НАРОДНА ВОЛЯ

продає слідуєчі книжочки:

1. Проф. Мих. Грушевського **ПРО СТАРІ ЧАСИ НА УКРАЇНІ**. Коротка історія України з 38 образками і мапою України 40 цт.
2. Володимира Винниченка **ВІЛЯ МАШИНИ**, оповіданя 10 цт.
3. **ЗАБОРОНА УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА В РОСІЇ**. Реферат петербурської академії наук в справі знесеня заборони українського слова 25 цт.
4. Михайла Яцкова **ЖОВНІРСЬКІ ОПОВІДАННЯ** 20 цт.
5. Максима Горького **РУССКІЙ ЦАРЬ** 5 цт.
6. **ВИБІР З ТВОРІВ ОСИПА ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**. 10 цт.
7. Івана Франка **ПЕТРИ І ДОВБУЩУКИ**, в мягкой опр. 80 цт.
В твердій оправі \$1.10
8. В. Луцкевич **СУСПІЛЬНЕ ЖИТЄ ЗВІРЯТ** 15 ц.

Через Народну Волю можна замовити також і інші видавництва.

NARODNA WOLA

524 OLIVE STREET,

SCRANTON, PA.